

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Кваліфікаційна робота

магістра

на тему **Формування гендерної культури студентів технічних
спеціальностей**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0111-з
спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки
освітньої програми Педагогіка вищої школи
Н. В. Качан

Керівник професор кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності,
д.пед.н., професор Локарева Г. В.

Рецензент доцент кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності,
к.психол.н., доцент Овсяннікова В. В.

Запоріжжя

2022

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології

Кафедра педагогіки та психології освітньої діяльності

Рівень вищої освіти магістр

Спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки

Освітня програма Педагогіка вищої школи

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

д.пед.н., проф. О.І. Іваницький

« ____ » _____ 2022 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Качан Надії Володимирівні

1. Тема роботи Формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей

керівник роботи Локарева Галина Василівна, д.пед.н., професор

затверджені наказом ЗНУ від «20» липня 2022 року № 886-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи вивчення літературних джерел, періодичних видань, педагогічного досвіду.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) розкрити сутність і зміст гендерної культури студентів технічних спеціальностей; проаналізувати завдання формування гендерної культури студентів в перспективі міжнародних та вітчизняних правових документів; вивчити український та зарубіжний досвід формування гендерної культури студентів засобами гендерної освіти; визначити та обґрунтувати педагогічні умови формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей; розробити та експериментально перевірити програму формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)
2 рисунка та 5 таблиць з результатами дослідження.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Локарева Г. В., проф.		
Розділ 1	Локарева Г. В., проф.		
Розділ 2	Локарева Г. В., проф.		
Висновки	Локарева Г. В., проф.		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Робота з науковими джерелами	квітень-травень 2022 р.	Виконано
2	Написання вступу	червень 2022 р.	Виконано
3	Написання першого розділу	серпень 2022 р.	Виконано
4	Написання другого розділу	вересень 2022 р.	Виконано
5	Написання висновків	жовтень 2022 р.	Виконано
6	Передзахист, нормоконтроль	листопад 2022 р.	Виконано
7	Захист	грудень 2022 р.	

Студент _____ Н. В. Качан

Керівник роботи _____ Г. В. Локарева

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ І.В. Козич

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 83 сторінки, 2 рисунка, 5 таблиць, 57 джерел, 1 додаток.

Мета дослідження – науково обґрунтувати та виявити педагогічні умови формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей.

Об'єкт дослідження – теорія та практика формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей закладу вищої освіти.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей.

Методи дослідження:

- теоретичний: аналіз філософської, культурологічної, психологічної, педагогічної, методичної літератури;
- емпіричний: анкетування, опитування, тестування, бесіда, педагогічний експеримент.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що: уточнено сутність поняття гендерна культура; визначено та теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей; визначено та охарактеризовано компоненти гендерної культури студентів технічних спеціальностей.

Практичне значення дослідження полягає у впровадженні педагогічних умов формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей; розробленні спецкурсу «Гендерна культура».

Матеріали дослідження можуть використовуватися викладачами та здобувачами закладів вищої освіти, в системі післядипломної освіти; при розробці методичних комплексів та програм спецкурсів.

Ключові слова: СОЦІАЛІЗАЦІЯ, СТАТЬ, ГЕНДЕР, ГЕНДЕРНА КУЛЬТУРА, ГЕНДЕРНІ РОЛІ, ГЕНДЕРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ, ГЕНДЕРНЕ ВИХОВАННЯ, ГЕНДЕРНА ЧУТЛИВІСТЬ,

SUMMARY

Kachan N. V. Formation of gender culture of students of technical specialties.

The work is presented on 83 pages of printed text, contains 5 tables, 2 figures. The list of references includes 57 sources, 7 of them in foreign language.

The purpose of the research is to scientifically substantiate and reveal the pedagogical conditions for the formation of gender culture of students of technical specialties.

The object of the study is the theory and practice of the formation of gender culture of students of technical specialties of a higher education institution.

The subject of the research is the pedagogical conditions for the formation of gender culture of students of technical specialties.

The work reveals the essence and content of the gender culture of students of technical specialties; the task of forming the gender culture of students in the perspective of international and domestic legal documents is analyzed; the Ukrainian and foreign experience of forming the gender culture of students by means of gender education was studied; the pedagogical conditions for the formation of gender culture of students of technical specialties are defined and substantiated; the program for the formation of gender culture of students of technical specialties was developed and experimentally tested.

The practical significance of the research lies in the implementation of pedagogical conditions for the formation of gender culture of students of technical specialties; development of the special course "Gender Culture".

Research materials can be used by teachers and students of higher education institutions, in the postgraduate education system; in the development of methodological complexes and programs of special courses.

Key words: socialization, sex, gender, gender culture, gender roles, gender identity, gender education, gender sensitivity.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ.....	10
1.1. Визначення і категорії дослідження гендерної культури студентів технічних спеціальностей.....	10
1.2. Мета та завдання формування гендерної культури студентів в перспективі міжнародних та вітчизняних документів.....	22
1.3. Гендерна освіта як чинник формування гендерної культури: український та зарубіжний досвід.....	28
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ.....	39
2.1. Обґрунтування педагогічних умов формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей.....	39
2.2. Програма формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей.....	52
2.3. Результати дослідно-експериментальної роботи з формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей.....	63
ВИСНОВКИ.....	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	74
ДОДАТОК.....	79

ВСТУП

Для здолання соціально-економічної і духовно-моральної кризи, сучасному суспільству потрібні фахівці з випереджаючим розвитком особистісного потенціалу, які спроможні вирішувати поставлені перед ним професійні завдання з більшою ефективністю для підприємства і в той же час враховувати тенденції розвитку сучасного демократичного українського суспільства. Особливого значення в цьому контексті отримує проблема формування гендерної культури спеціалістів технічних спеціальностей яка допомагає становленню спеціалістів: жінок і чоловіків на основі цінностей партнерства, толерантності, свободи і відповідальності, та здатних вибудовувати продуктивні взаємовідносини з навколишнім світом, один з одним на основі загальнолюдських цінностей.

Великим потенціалом реалізації формування гендерної культури майбутніх спеціалістів технічного профілю володіють філософія, культурологія, історія, право, педагогіка, психологія та ін.

Актуальність теми магістерського дослідження пов'язана з необхідністю вивчення педагогічних умов формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей у закладі вищої освіти.

За останні десятиріччя з'явилася значна кількість робіт, присвячених гендерним дослідженням у різних соціальних науках. Гендерні питання є предметом досліджень у сфері соціології, лінгвістики, психології, педагогіки, психології, юриспруденції, політології, медицини, економіки.

Для педагогічних досліджень особливої актуальності набувають роботи присвячені використанню гендерного підходу, гендерному вихованню в освіті, соціалізації студентської молоді, формуванню гендерних стереотипів, гендерної культури (Ш. Берн, С. Бем, С. Вихор, Т. Голованова, І. Грабська, С. Гришак, І. Іванова, О. Кікінеджи, О. Кісь, М. Кімел, І. Ковальчук, І. Кльоціна, В. Кравець, І. Мунтян, В. Татенко). Проблеми, пов'язані з гендерною

соціалізацією розглядають О. Болотська, Г. Лактіонова, В. Кравець, В. Харченко.

Необхідно зазначити, що хоча актуальність формування гендерної культури студентів як засобу підвищення рівня їх професійної підготовки глибоко обґрунтована в ряді наукових праць, вимагає уточнення педагогічні умови цього процесу.

Це протиріччя склало проблему нашого магістерського дослідження – які теоретичні передумови і педагогічні умови формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей закладу вищої освіти в процесі навчання.

Мета дослідження – науково обґрунтувати та виявити педагогічні умови формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей.

Об’єкт дослідження – теорія та практика формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей закладу вищої освіти.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей.

Завдання дослідження:

1. Розкрити сутність і зміст гендерної культури студентів технічних спеціальностей.

2. Проаналізувати завдання формування гендерної культури студентів в перспективі міжнародних та вітчизняних правових документів.

3. Вивчити український та зарубіжний досвід формування гендерної культури студентів засобами гендерної освіти.

4. Визначити та обґрунтувати педагогічні умови формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей.

5. Розробити та експериментально перевірити програму формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей.

Виходячи з поставлених завдань в роботі використано наступний комплекс **методів дослідження:**

- теоретичний: аналіз філософської, культурологічної, психологічної, педагогічної, методичної літератури;

- емпіричний: анкетування, опитування, тестування, бесіда, педагогічний експеримент.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: загальні положення гендерної освіти (І. Бондаревська, Н. Кутова, Л. Малес, Т. Мельник, М. Свидло, Д. Скот, Р. Хоф, Н. Чухим та ін.); питання впровадження гендерного підходу в освіту (Т. Голованова, В. Кравець, Л. Смоляр та ін.); положення гендерної соціалізації особистості (М. Воровка, Т. Говорун, Т. Дороніна, В. Кравець, О. Цокур та ін.); результати досліджень гендерних стереотипів та гендерних ролей (Т. Виноградова, Т. Говорун, П. Горностай, О. Здравомислова, О. Кікінежді та ін.).

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що: уточнено сутність поняття гендерна культура; визначено та теоретично обґрунтовано педагогічні умови формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей; визначено та охарактеризовано компоненти гендерної культури студентів технічних спеціальностей.

Практичне значення дослідження полягає у впровадженні педагогічних умов формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей; розробленні спецкурсу «Гендерна культура».

Матеріали дослідження можуть бути використані викладачами та здобувачами закладів вищої освіти, в системі післядипломної освіти при розробці методичних комплексів та програм спецкурсів.

Кваліфікаційна робота була апробована на VI Всеукраїнській науково-практичній конференції «Педагогіка вищої школи: досвід і тенденції розвитку», (Запоріжжя, 25 жовтня 2022 року). Опубліковано тези в матеріалах конференції «Гендерні проблеми вищої школи».

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

1.1. Визначення і категорії дослідження гендерної культури студентів технічних спеціальностей

Дослідження гендерної культури студентів технічних спеціальностей університету має свою специфіку, оскільки здійснюється на межі соціально-педагогічних, психологічних, соціологічних, історичних, теологічних, лінгвістичних, політичних, економічних, гуманітарно-культурологічних, наукових напрямків. Тому для однозначного розуміння ситуації слід виділити основні поняття та категорії, що будуть використовуватися в ході розгляду теми. Найважливішими серед них є: соціалізація, культура, гендер, стать, гендерна культура, гендерні стереотипи, гендерна роль, маскуліність-фемінність, андрогінія, гендерна ідентичність, гендерне виховання тощо. Одночасно потрібно визначитися і зі специфікою застосування цієї термінології. Глобальної важливості набувають категорії «соціалізація», «культура» «гендер», «гендерна культура», «гендерна освіта».

У найзагальнішому вигляді поняття «соціалізація» визначають як процес освоєння індивідом суспільного досвіду, закріпленого в культурі. В ході соціалізації дитина, що з'являється на світ як біологічна істота, перетворюється на члена суспільства, адаптованого до соціальних умов, і разом з тим – у людину з неповторними та індивідуальними властивостями, яка в змозі керувати собою. Зрозуміло, негуманно підпорядковувати суспільним інтересам увесь внутрішній світ особи. Але так або інакше, суспільство впливає на людину, і цей вплив не можна не враховувати. Соціалізація і є дією на особистість певного середовища, суспільства. Причому дія ця хоч і недостатня, проте необхідна для становлення особистості [10, с. 74].

За іншим визначенням, соціалізація – це «двосторонній взаємозумовлений процес взаємодії людини і соціального середовища, який передбачає як її включення в систему суспільних відносин шляхом засвоєння соціального досвіду, так і самостійне відтворення цих відносин, у ході яких формується унікальна, неповторна особистість» [19, с. 23].

Ми будемо розглядати соціалізацію як процес, результатом якого є соціально зріла особистість, яка набула певного соціального статусу, соціально значущих рис і засвоїла соціальний досвід певної культури (соціальні ролі, цінності, знання, соціальні норми). Завдяки соціалізації відбувається складний процес входження молодого людини в активне суспільне життя.

Сутність соціалізації особистості полягає у формуванні її соціогенних параметрів, зокрема, детермінуючих (соціальних настановлень, соціальних потреб) і регулюючих (ціннісних орієнтацій) та їх поєднання в мотиваційній програмі життєдіяльності під впливом інституційованого соціального середовища зі своїм набором цінностей [45]. Потреба – це та основа, яка дається кожному індивіду від народження, щоб потім за допомогою настановлень, інтересів та ідеалів втілити її в нових матеріальних та духовних набутках особистості. Зазначимо, що соціогенні потреби (вони забезпечують існування людини як психосоціальної істоти) не можуть бути повністю задоволеними поза участю особистості у функціонуванні таких компонентів суспільства, як спільноти та соціальні інститути. Формування і функціонування останніх в свою чергу залежить від зміни потреб їх членів. Результат процесу соціалізації особистості залежить від здатності соціальних спільнот, соціальних інституцій створювати відповідні умови для розвитку, задоволення та наступної емоційної розрядки потреб.

Серед соціальних інститутів культура є важливим інститутом соціалізації особистості, опредмеченою формою колективної свідомості (ідеології і психології). Під культурою ми розуміємо спосіб людського існування, форму, за допомогою якої все соціальне набуває змісту людської самовизначеності, плекання «людського в людині». Вона містить ціннісні орієнтації, колективні

настановлення, уявлення про природний і соціальний світ, об'єктивовані норми моралі та права тощо. Вони є загальним кодом, матрицею поведінки для певної людської спільноти. Соціалізуюча функція культури зорієнтована на передачу і засвоєння культурного спадку. Вбираючи в себе культуру, людина набуває свого духовного змісту – моральних уявлень, поглядів, стереотипів поведінки і самовираження, естетичних смаків тощо. В процесі соціалізації здійснюється взаємодія індивідуальних та культурних процесів. Складні зміни в поведінці індивіда набуваються в результаті досвіду і передаються через культуру. Як засіб соціалізації, культура контролює, регулює, впорядковує поведінку суб'єктів соціальної взаємодії. На сьогодні культура є розгалуженою, інформативною, структурованою, професійною, гендерною.

У цьому контексті важливого значення набуває визначення гендеру. У сучасній науці традиційно розрізняють стать біологічну (sexus) – сукупність генетично зумовлених ознак індивіда, і стать соціальну (gender) – комплекс соціокультурних характеристик. Трактують чоловічого й жіночого начал у міфологічній і релігійній символіці мають деякі відмінності. Чоловіче начало тлумачилося як аполлонівський початок форми, ідеї, ініціативи, активності, влади, відповідальності, культури, особистості, розуму, абстрактного понятійного мислення, свідомості, справедливості. Жіноче начало – як діонісівський початок матерії, пасивності, підкорення, природи, роду, відчуття, інстинктивності, несвідомого, конкретного мислення, милосердя. Зауважимо, що таке пояснення чоловічих і жіночих якостей традиційне і для філософії, і для масової свідомості. Нормативний еталон, взірець чоловіка, притаманна йому «чоловічість» визначається як «маскулінність», нормативний еталон жінки – як «фемінність». Ознаки, приписувані маскулінності, оцінюються вище. Найбільш яскраво цей факт ілюструє аргументування, представлене в книзі О. Вейнінгера «Стать і характер». Згідно з його концепцією, жіночість і жінки розглядаються як ідентичні ества і протиставляються чоловікам і чоловічості як негативне позитивному. Такий погляд на чоловічі й жіночі засади зберігся майже до наших днів, і лише філософія постмодернізму

підійшла до переосмислення понять «жіночості» і «чоловічості», «маскулінності» і «фемінності», що, проте, мало позначилося на стереотипах буденної свідомості. Так чи інакше, самі поняття «чоловічість» і «жіночість» одержали категоріальний статус і вивчалися як прототипи для опису реальних чоловіків і жінок, як важливі атрибути суспільної свідомості, специфічний прояв культури конкретного суспільства, складова концептуальної системи особистості. У процесі соціалізації шляхом засвоєння статево-відповідних нормативів поведінки формується психічна стать – певна система ціннісно-смыслових уявлень про себе як чоловіка чи жінку [7].

Результатом цього процесу стає створення людиною образу жінки/чоловіка, складовою якого є уявлення про саму себе як частини цього образу — гендерний образ «Я». Саме образ «Я» в структурі особистості є своєрідним каркасом, який надає різноманітним психологічним проявам людини певну внутрішню взаємопідпорядкованість, спрямовуючи їх у єдине спільне русло, тим самим стає основою для вибору юнаком та дівчиною провідної лінії гендерної поведінки в значущих життєвих сферах. По суті концепція «Я» – це Я-жінка (чоловік) як особистість [11]. Таким чином, важливим фактором, що впливає на ефективність формування гендерної культури студентів, є рівень суб'єктивного сприйняття «маскулінного» та «фемінного», які створюється в суспільній думці. Стандартизовані уявлення про моделі поведінки та риси вдачі, що відповідають поняттям «чоловіче» та «жіноче», розглядаються як гендерні стереотипи.

Вони виявляються, насамперед, як гендерно-рольові стереотипи, що стосуються прийнятності різноманітних ролей і видів діяльності для чоловіків і жінок, а також як стереотипи гендерних рис, тобто психологічних та поведінкових характеристик, притаманних чоловікам і жінкам. Різноманіття гендерних стереотипів дозволяє маніпулювати ними. Особливо це стосується систем комунікації, спрямованих на колектив адресата, у першу чергу, – засобів масової інформації, художньої і навчальної літератури.

Гендерні стереотипи та гендерні ролі засвоюються індивідом у процесі

соціалізації, визначаючи, по суті, його загальну спрямованість. Окрім власне ролей, кожна культура передбачає існування конкретних сценаріїв дій у стандартних ситуаціях. Сценарій — схема події, що визначає, які люди беруть участь у події, які соціальні ролі вони виконують, які об'єкти використовують, якою є прийнятна послідовність дій та якими є причинні зв'язки [35, 150]. Західні вчені вважають, що опанування сценаріїв відіграє, по суті, центральну роль в опануванні культури [16, с. 152].

Отже, якість формування гендерної культури студентської молоді визначається не тільки організаційно-правовими механізмами, але й соціально-педагогічними, оскільки ця проблема є часткою сфери соціалізації особистості. Тому практична реалізація ідей гендерної культури зумовлює необхідність розробки гендерної теорії виховання й освіти, що відповідає національним особливостям українського менталітету.

У цьому контексті важливого значення набуває поняття «гендерна ідентичність». Автори словника сучасного гендерного мислення тлумачать гендерну ідентичність як «осмислене самовіднесення особою своєї приналежності до жіночої чи чоловічої статі на основі усвідомлення певних особистісних якостей, індивідуально-типологічних особливостей, рис характеру, способів поведінки, що сприймаються як свої, реальні» [45]. Гендерна ідентичність – усвідомлення себе пов'язаним з культурними визначеннями чоловічості й жіночості. При цьому важливим є те, ким вважає себе особа. Вона є результатом процесу гендерної ідентифікації, що становить процес визначення особистістю себе як члена певної соціальної групи – жіноцтва або чоловіків. Через ці групи стать включається в систему гендерних та інших соціальних зв'язків та відносин, реалізує свою потребу групової належності. Гендерна ідентичність формується з часу народження дитини, в процесі виховання, на основі існуючих у суспільстві уявлень і еталонів поведінки, самореалізації особистості як чоловіка й жінки і триває все життя. «Гендерна ідентичність – одна з найсуттєвіших характеристик, без якої не може існувати свідомо автономна особистість.

А. Мудрик зазначає, що «найчастіше гендерна ідентичність (ототожнення) розуміється науковцями як внутрішнє переживання своєї статевої належності, суб'єктивне осмислення та переживання гендерної ролі, уподібнення до неї, своєрідна єдність статевого самоусвідомлення і поведінки» [30, с. 35].

Вважається, що гендерна ідентичність є більш широким поняттям, ніж статево-рольова ідентичність, оскільки містить не лише рольовий аспект, а й образ людини в цілому.

Головні течії теорії соціалізації, а це традиційний та новий психоаналіз, теорія соціального навчання, когнітивного розвитку – усі вони допомагають вирішити проблему співвідношення чоловічого/жіночого в суспільстві. Психологи, які працюють у напрямку традиційного й нового психоаналізу, вважають, що «модель» поведінки для хлопчиків і дівчаток формується за допомогою ідентифікації; прихильники теорії соціального навчання стверджують, що головне в процесі соціалізації – це не ототожнення, а наслідування «моделі». Моделлю є або конкретний дорослий, або щось абстрактне, якесь мікросередовище. За когнітивною теорією розвитку дитина активно освоює саму себе, віддзеркалює у своїй свідомості власний досвід. Адже діти відтворюють установки дорослих, інтерпретують і оцінюють їх по-різному. Всі ці процеси є основою трьох теорій гендерної соціалізації: теорії ідентифікації, статевої типізації, самокатегоризації. У західній психологічній літературі при розгляді таких питань гендерної соціалізації, як пояснення механізму передачі гендерної інформації від батьків до дітей, останнім часом широко використовується теорія гендерної схеми С. Бем [50].

С. Бем припустила, що акцент на маскуліність або фемінність обмежує емоційний та інтелектуальний розвиток чоловіків і жінок, тому потрібно говорити про андрогінію. Андрогінна особистість поєднує в собі як традиційно чоловічі, так і жіночі риси. Під психологічною андрогінією розуміють успішне поєднання як традиційних чоловічих, так і жіночих якостей, психологічну гнучкість та індивідуальну варіативність поведінки. В соціальній психології

розроблені три концепції психологічної андрогінії: ідея співприсутності, згідно з якою андрогін поєднує статево-типізовані риси обох статей і використовує їх залежно від ситуації; злиття як гібрид фемінного і маскулінного, що призводить до знищення відмінностей між ними; трансценденції, відповідно до якої андроген постає як суб'єкт, який не сприймає дихотомію статей. Оскільки С. Бем мала на увазі ідею співприсутності, а її трактували як злиття, то в працях пізнішого періоду вона запропонувала такі риси, як емпатію, увагу до оточуючих (фемінні), впевненість, незалежність, цілеспрямованість (маскулінні) розглядати не як традиційно жіночі чи чоловічі, а як загальнолюдські. У своїй останній книзі авторка вказувала, що перехід особистості до андрогінії вимагає не лише особистісних змін, а й зміни структури суспільних інститутів. Уточнення поняття андрогінії необхідне для впровадження його в педагогічну практику. Андрогінна особистість формується під впливом виховання, завдяки батькам і педагогам, які схвалюють моделі поведінки, характерні для обох статей; ця тенденція не суперечить основним освітнім документам, які орієнтують виховання особистості на основі загальнолюдських цінностей.

Гендерна соціалізація, як входження в соціальне середовище, є процесом засвоєння інформації про гендерне оточення, накопичений людський досвід, наслідування способу життя жінок і чоловіків попередніх поколінь і відтворення його в особистісних формах самовираження. Образ гендерної рівності в такому розумінні формується через засвоєння гендерної інформації в онтогенезі особистості, набуття гендерної ідентичності та її збагачення, що є важливим для самореалізації особистості. Освоєння гендерної культури зумовлене багатьма взаємопов'язаними соціальними чинниками. Відмінність у вихованні хлопчиків і дівчаток є первинним механізмом диференціації гендерних ролей. Паралельна діяльність дитини в сім'ї є когнітивно-емоційним містком між особою та вимогами соціального оточення. Статево-типізовані очікування батьків у поєднанні з ідентифікацією з одностатевими однолітками посилюють відмінність уподобань хлопчиків і дівчаток. Сім'я навчає

чоловічих, жіночих умінь та ролей. Розподіл, ієрархізованість статевих ролей дитина вперше пізнає в сім'ї, ідентифікуючись зі статево-відповідним дорослим [33].

У дорослому віці вона їх відтворює, сповідуючи гендерні зразки батьківської сім'ї, дотримуючись сформованих уявлень про гендер. Функціонування гендерного конструкту може здійснюватись як на егалітарних (партнерських), так і на домінаторних (традиційних) статево-рольових стосунках. Батьки, сім'я є первинним, проте не єдиним агентом гендерної соціалізації. Її здійснюють також дитячі освітні заклади, однолітки, ЗМІ. Так, деякі предмети і дисципліни ідентифікуються у студентів і школярів зі статтю викладача. Тим самим відбувається процес вибору професії в залежності від статі – математика, програмування, фізика підходить для чоловіків, а література, іноземна мова, біологія – для жінок.

«Гендерне виховання – процес цілеспрямованого систематичного вироблення в осіб обох статей способів і форм паритетності у відносинах, моральних нормах рівності, рівноправності, взаємоповаги, врахування як спільного, так і відмінного, що властиво жінці й чоловікові, а також формування вільної особистості з гендерним світоглядом і навичками гендерно орієнтованої поведінки» [26, с. 30]

На перший план виходить цілеспрямований систематичний вплив на особистість з метою передачі знань, норм, цінностей, стандартів поведінки, орієнтованих на рівноправність, повагу, та врахування спільного і відмінного між особами двох статей. Дослідження свідчать, що засобом запровадження гендерного виховання в навчально-виховну діяльність школи є включення в освітній процес гендерної складової та застосування особистісно зорієнтованого підходу у взаємодії вчителів та учнів. Зміст поняття «гендерний підхід до виховання» є складовою гендерного підходу до навчально-виховного процесу в цілому. Саме через гендерний підхід реалізується гендерне виховання учнів [6].

«Гендерна освіта — освоєння гендерних знань, використання гендерної

інформації під час навчального процесу в навчальних закладах та системі підвищення кваліфікації. У процесі викладання можна виділити такі напрямки поширення гендерних знань: під час читання базових курсів, спецкурсів з гендерної проблематики, організації науково-дослідницької роботи навчальних закладів» [26, с. 150].

У контексті дослідження гендерної культури студентів актуалізується проблема організації соціального досвіду студентської та гендерної ідентифікації, яка становить процес визначення особистістю себе як члена певної соціальної групи: з одного боку, студентства, з іншого – жіноцтва або чоловіків. Суттєвим є і те, як особистість реалізує свою потребу в груповій приналежності в умовах університетського середовища. Університетське середовище – це сукупність соціальних і духовних феноменів, що оточують студента в процесі його навчання.

Принципово важливим при характеристиці феномену «гендерна культура» є те, що студент несвідомо несе із собою в аудиторію систему життєвих цінностей, має життєві очікування, які лежать в основі поглядів на проблеми гендеру. Життєвий досвід може допомагати студентам в розумінні проблем гендерної рівності. Однак необхідно усвідомлювати, що досвід одних студентів відмінний від досвіду інших. Саме з огляду на це, залучення поняття «гендерна культура» допомагає зробити ці проблеми об'єктом науково обґрунтованого, системного та повноцінного дослідження. Досліджуючи феномен гендерної культури, студенти в змозі зрозуміти, як соціально-економічна, політична й культурна позиція може відрізнятися або бути подібною до позицій інших груп, яким чином життєвий досвід, соціально-економічна позиція, сім'я, традиції суспільства сформували ці очікування.

Таким чином, ефективність соціалізації значною мірою залежить від великої кількості факторів впливу, не останнє місце серед яких займає якість формування гендерної культури студентів, що визначається не тільки організаційно-педагогічними формами навчального плану, а і відносинами між чоловіками й жінками як носіями цінностей, норм, стереотипів.

Гендерна культура сучасного демократичного суспільства відображена в міжнародних документах, конституціях держав, у галузевих правових кодексах, інших формальних і неформальних документах нормативного характеру, тягне за собою зміну внутрішніх соціальних настанов громадян, тобто зміну їх переконань на протилежні. Отже, гармонійне входження особистості в реформовані соціальні інституції потребує відповідного «реформування» свідомості особистості, одним словом – ресоціалізації.

Для більш повного розуміння формування гендерної культури слід зосередити увагу на концептуальному розумінні гендерної культури.

Аналіз сутності гендерної культури, її місця, ролі в суспільстві дозволяє дати таке визначення: «Гендерна культура – сукупність статево-рольових цінностей у суспільних сферах буття і відповідних потреб, інтересів і форм діяльності, обумовлена демократичним устроєм і пов'язаними з ним демократичними інститутами» [23, с. 134].

Складовими чинниками гендерної культури, з точки зору освітньої сутності, на наш погляд, є гендерне знання та гендерна чутливість.

Стосовно першого компонента зазначимо, що його значення досить прозоре. Це сукупність наукових і суспільно-політичних відомостей, що тим чи іншим чином торкаються гендерно забарвлених проблем (проблем суспільно-політичного та соціально-культурного існування людини, обумовлених статевою ознакою). Щодо другого компонента, гендерної чутливості, то тут не все так просто та зрозуміло, про що свідчить досить часто «змішування» у науково-публіцистичних текстах слововживання «чутливість» і «чуттєвість» (порівняно з російськими «чувствительность» і «чувственность») [14].

Наведемо кілька найбільш поширених визначень.

«Гендерна чутливість - один із критеріїв оцінки планування змін, проектів, методів дослідження й аналізу. Зміни, що плануються, методи, чутливі в гендерному відношенні, якщо вони враховують існуюче становище жінок і чоловіків, не погіршують становища жінок і чоловіків, сприяють установленню гендерного балансу» [13].

«Гендерна чутливість – це усвідомлення того, що в сучасному суспільстві проблеми дискримінації ще не розв’язані повністю, розуміння того, що вимоги, котрі соціум висуває до чоловіків і жінок, відрізняються та що подібні нав’язані обмеження не йдуть на користь ані жінкам, ані чоловікам, ані, власне, суспільству» [13].

Гендерна чутливість – це бачення проблем нерівності, дискримінації за статевими ознаками стосовно і чоловіків, і жінок у всіх різноманітних проявах. Таке розуміння гендерної чутливості допоможе нам гармонізувати наше суспільство, уможливити право особистого життєвого вибору та його реалізацію для кожного з нас, яким би дивним і «неправильним» воно комусь не здавалось.

Шлях формування гендерної чутливості – це залучення до навчального процесу принципу гендерної збалансованості. Гендерна збалансованість – усунення статевої ієрархії в суспільстві, коли одна стать – чільна, а інша – підлегла. Від ієрархії страждають обидва: жінка не може повною мірою реалізувати свій потенціал як особистість, чоловік змушений усе життя бути на межі, доводячи, що він найсильніший, найрозумніший, найхоробріший, що він далекий від емоцій і «слабостей». Домінування однієї статі над іншою спричиняє такі явні порушення прав людини, як насильство. Гендерна збалансованість в освіті вимагає змістовного перегляду навчальних дисциплін, розробки та використання інтерактивних методик і розвитку гендерної чутливості задля виявлення різних форм дискримінації та порушення прав людини за статевими ознаками [14].

Розуміння гендерної чутливості як основи гендерної культури особистості, що закладає ґрунт для формування гендерно збалансованого суспільства, на наш погляд, повинно стати провідним завданням у навчально-виховному процесі вищої школи. Тоді є надія, що майбутнє українське суспільство, його громадяни будуть більш гендерно гнучкими, чутливими і зможуть вирішити нехай не всі, але багато проблем нерівності.

Гендерна культура розглядається як система соціально-психологічних

якостей, що безпосередньо забезпечує рівень гендерної соціалізації та визначає її зміст, відношення особистості до світу цінностей сучасного гендерно-сбалансованого демократичного суспільства. Не менш важливим пріоритетом, який досі не обговорювався окремо, є захист прав чоловіків. Неврахування потреби активізації зусиль, спрямованих на захист прав чоловіків, дискредитує ідею гендерної рівності та сприяє формуванню стереотипу, що питання гендерної рівності є «жіночими питаннями» [37; 38].

Сучасна цивілізація висуває на перший план демократичні цінності, де права людини, толерантність, відхід від конфронтації, партнерство є їх найважливішими компонентами. Сповідувати цінності гендерної демократії – значить навчитися поважати й цінувати гуманізм і демократизм у подоланні нерівності між чоловіками й жінками та в забезпеченні між ними партнерства, толерантності, вільного вибору, взаємної відповідальності, взаємоповаги, особистісного взаєморозуміння, взаємопідтримки у створенні умов для самовиявлення сутнісних людських сил. Гендерний контекст цінностей надає їм особливого значення в процесі виховання студентської молоді й спонукає до вироблення шляхів, засобів і методів їх формування. Тому вже зараз постає нагальна необхідність розгляду методичних засад інноваційних технологій формування гендерної культури студентів.

Ми розуміємо гендерну культуру студентів технічних спеціальностей як інтегральну характеристику особистості, особливими рисами якої є статево-рольові цінності національної культури і сучасного демократичного суспільства при творчому підході до вирішення завдань соціалізації.

Гендерна культура – це складне явище, яке характеризується соціальним, спеціальним, індивідуальним і особистісним компонентами.

Дослідники підкреслюють, що гендерна культура особистості виявляється в опрацьовані основами гендерних знань, в повазі до закону про «Рівні права і можливості жінок і чоловіків», Конвенції ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок», Закони України «Про попередження насильства в сім'ї», Сімейного кодексу України, Цілей Розвитку Тисячоліття, в свідомому

дотриманні норм права гендерної рівності, в розумінні відповідальності в відносинах між статями, в толерантному ставленні до представників іншої статі і культури [42].

Таким чином, формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей відбувається в процесі засвоєння таких понять як соціалізація, стать, гендер, стереотипи маскуліність-фемінність, гендерні ролі, гендерна ідентичність, андрогінія тощо з подальшим узагальненим переходом до понять гендерна соціалізація, гендерне виховання, гендерна освіта, а на заключному етапі – гендерна культура та гендерна чутливість тощо. Саме в такому вигляді, поза прямою залежністю від особистих характеристик окремих студентів, вдасться відтворити механізм формування атмосфери порозуміння та співпраці жінок і чоловіків, викладачів і студентів з метою забезпечення гендерних аспектів цінностей тисячоліття, формування гендерної культури студентів сучасного закладу вищої освіти.

1.2. Мета та завдання формування гендерної культури студентів в перспективі міжнародних та вітчизняних документів

Особливу роль у забезпеченні гендерної культури грає правозахисний документ, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 18 грудня 1979 р., який вступив у силу 3 вересня 1981 р. Це була Конвенція ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок», 1979 р. Україна ратифікувала її 12 березня 1981 року, а отже, на держави-учасниці покладено обов'язок забезпечити на основі рівності чоловіків і жінок:

- право на працю як невід'ємне право всіх людей;
- право на однакові можливості при найманні на роботу, у тому числі застосування однакових критеріїв відбору при найманні;
- право на вільний вибір професії чи роду діяльності, на призначення на посаду та гарантію зайнятості, а також на користування всіма пільгами та

умовами роботи, на одержання професійної підготовки та перепідготовки, включаючи навчання, професійну підготовку підвищеного рівня та регулярну перепідготовку;

- право на рівну винагороду, включаючи одержання пільг, на рівні умови щодо праці рівної цінності, а також на рівний підхід до оцінки якості роботи;

- право на охорону здоров'я та безпечні умови праці, в тому числі по збереженню функції продовження роду;

- однакові умови для орієнтації та вибору професії чи спеціальності, доступу до освіти й одержання дипломів у навчальних закладах усіх категорій [41, с. 64].

Одне з найважливіших положень Конвенції - це трактування дискримінації щодо жінок. У документі поняття «дискримінація щодо жінок» означає будь-яке розрізнення, виключення або обмеження за ознакою статі, яке спрямоване на ослаблення, зводить нанівець визнання, користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основі рівноправності з чоловіками прав людини й основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській чи іншій сфері [41, с. 61].

З метою боротьби проти дискримінації за ознакою статі Конвенція наказує державам-учасницям визнати важливість економічного і соціального внеску жінок у добробут сім'ї та в розвиток суспільства в цілому. В конвенції підкреслюється, що дискримінація заважає економічному зростанню та підвищенню добробуту та визнає необхідність зміни соціальних та культурних моделей поведінки чоловіків і жінок з метою виколення звичаїв, що ґрунтуються на ідеї неповноцінності чи зверхності однієї із статей або стереотипності ролі чоловіків і жінок [41, с. 62].

На шляху утвердження гендерної культури в суспільстві, в різних його організаційних структурах, забезпечення прав та основних свобод людини суттєвою перешкодою є насильство. Останнім часом світове співтовариство приділяє цій проблемі багато уваги. Так, прийнято Декларацію ООН «Про викорінення насильства щодо жінок», 1993 р. Відповідно до Декларації ООН

«Про викорінення насильства щодо жінок» насильство щодо жінок визначається як «...будь-який акт насильства здійснений на підставі статевої ознаки, який спричинює або може спричинити фізичну, сексуальну або психологічну шкоду чи завдати страждань жінкам, а також погрози здійснення таких актів, примус або свавільне позбавлення волі, будь-то в громадському чи приватному житті» [41, с. 71]. Згідно статті 2 «насильство щодо жінок охоплює такі випадки, але не обмежується ними:

- фізичне, статеве й психологічне насильство, яке має місце в сім'ї, включаючи нанесення побоїв, статевий примус дівчаток у сім'ї, насильство, пов'язане з приданим, згвалтування дружини чоловіком, пошкодження жіночих статевих органів та інші традиційні види практики, спричиняючи збитки жінкам, лікарське насильство та насильство, пов'язане з експлуатацією;

- фізичне, статеве і психологічне насильство, яке має місце в суспільстві в цілому, включаючи згвалтування, статевий примус, статеве домагання й залякування на роботі, в навчальних закладах та в інших місцях, торгівлю жінками і примус до проституції;

- фізичне, статеве і психологічне насильство з боку чи при попусканні держави, де б воно не відбувалося» [41, с. 72].

До числа інших актів насильства відносно жінок відноситься порушення прав жінок, що знаходяться в зоні військових конфліктів (вбивство, систематичне згвалтування, сексуальне поневолення, примусова вагітність), а також примусова стерилізація та примусовий аборт, насильне використання контрацептивів, допологовий відбір статі і вбивство новонароджених дівчаток.

Починаючи з 1999 р. під егідою ООН щороку відбувається всесвітня акція «16 днів протидії гендерному насильству», хронологічні рамки якої охоплюють період із 25 листопада (Міжнародний день боротьби за ліквідацію насильства щодо жінок) по 10 грудня (Всесвітній день прав людини) [2, с. 14].

Джерелом причини насильства є культурні традиції, які базуються на нерівних історично складених владних відносинах між чоловіками та жінками.

Відчуття сорому, яке виникає, дуже часто перешкоджає жертвам насильства повідомляти про те, що відбулося з ними. До чинників, що зумовлюють насильство над жінками, відносяться також відсутність законодавства, що забороняє таке насильство, секс-туризм і торгівлю жінками; недостатність освітньої роботи; відсутність доступу до юридичної допомоги й інформації; пропаганда насильства, порнографії, сексуального поневолення в засобах масової інформації; відсутність досліджень і статистики з проблеми.

Прийняття Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» в 2001 році свідчить про визнання цієї проблеми державою, винесення її з розряду приватної проблеми на державний рівень. Серед позитивних моментів реалізації Закону можна назвати декілька:

- виділені види домашнього насильства, до яких увійшли як фізичне насильство, так і психологічне, економічне й сексуальне;
- визначені органи, установи, на які покладається проведення заходів із попередження насильства в сім'ї, та їх повноваження;
- розпочато створення кризових центрів для жертв насильства в сім'ї;
- посилено взаємодію державних органів, служб та громадських організацій в напрямку подолання насильства тощо» [39].

Водночас, на думку керівника ЗЖО «ЦГСІ» В. Васильєвої, реалізації Закону повною мірою заважає те, що й до сьогодні не створена ефективна структура протидії насильства в сім'ї, у свідомості більшості громадян не сформовано чіткого поняття на позначення насильства. Це призводить до того, що в окремих сім'ях деякі форми насильства сприймаються як норма [3].

Боротьба з насильством в сім'ї має три основних складових: профілактика насильства у сім'ї, покарання винних у насильстві та надання допомоги постраждалим. Перша складова – профілактика – є найбільш занедбаною. Досить сказати, що в Законі «Про попередження насильства в сім'ї» про неї не згадується.

На сьогодні відомі факти відвертої торгівлі жінками. В Україні проституція сприймається, як суспільне явище. Соціально-педагогічне та

психологічне попередження насильства відносно жінок повинне ґрунтуватися на тому постулаті, що насильство включає не тільки прямі фізичні дії, але й приниження честі та гідності людини. Щоб норми Конституції і вимоги Конвенцій не залишалися декларативними, необхідно застосовувати всі можливі засоби, спрямовані на припинення насильства в усіх формах його прояву. Слід своєчасно доносити грамотну інформацію населенню про те, хто і на якому рівні може допомогти захиститися від насильства. Існує три рівні захисту прав людини: національний, регіональний (Європейський), Міжнародний рівень (ряд міжнародних документів із захисту прав жінок). Інформацію про регіональний і міжнародний рівень містять і книги «Наші людські права» [32] та «Жіночі права: крок за кроком» [15] які вчать жінок і чоловіків захищати свої права та права інших.

8 вересня 2005 року Верховною Радою України був ухвалений Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», 27 грудня 2006 року Уряд України затвердив Постанову про «Державну програму з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року». Згідно з Постановою, Україна підписала міжнародні документи, в яких визнається гендерна дискримінація, і взяла зобов'язання щодо її подолання. Одним з головних завдань є піднесення ролі жінки та утвердження гендерної культури у суспільстві [37].

Постанова Верховної Ради України від 22 березня 2007 р. № 817-V «Про Рекомендації парламентських слухань «Сучасний стан та актуальні завдання у сфері попередження гендерного насильства» зобов'язало Міністерство освіти і науки України запровадити проведення тренінгів та семінарів з питань запобігання та протидії насильству в сім'ї у вищих навчальних закладах [40].

Ієрерахічні соціальні проблеми існують та вирішуються через взаємини жінок і чоловіків у соціальній галузі, на яку впливає культура або психологія того чи іншого народу – етносу: в Україні проживає близько 130 національностей. Компетентності гендерної культури в цьому випадку включають:

- знання нормативних положень про демократизацію та гуманізацію системи освіти;
- розуміння психологічних механізмів формування гендерних стереотипів і виконання гендерних ролей.

Одним із напрямків у формуванні гендерної культури є підготовка до укладення шлюбу, створення родини та усвідомленого батьківства [24]. Тому завданням формування гендерної культури є допомога студентській молоді у формуванні норм репродуктивних прав і репродуктивного здоров'я на основі Конвенції про права дитини, організації спеціальних повчальних програм щодо попередження небажаної вагітності, ВІЛ-інфекції та СНІДу. Їх зміст повинен містити інформацію про роль, права та обов'язки свідомого батьківства, а також про методи планування сім'ї, безпечного сексу.

Зміна стереотипів і рівний розподіл сімейних обов'язків стимулювала б інтеграцію та участь батьків у сімейному житті, що, в свою чергу, допоможе зменшити відчуження чоловіка від сім'ї і може сприяти зменшенню розлучень, розширити можливості жінок в економічному і суспільно-політичному житті. Виключення чоловіків з активної участі в сімейному житті та обмежена підтримка в особистій та загальній кризі зможуть стати причиною їх депресії, а в разі відсутності підтримки депресія може поступово поглиблюватися. З метою зменшення симптомів депресії чоловіки часто вдаються до таких неефективних способів, як алкоголь, наркотики, самогубство тощо. Але це не тільки знижує їх індивідуальний рівень добробуту, але й суттєво впливає на дітей та інших членів сім'ї, обмежує потенційний внесок чоловіків у народне господарство в цілому.

Важливого значення набуває соціальна педагогіка, що вивчає соціальне виховання, метою якого є соціалізація всіх вікових і соціальних категорій людей. Важливим постає питання розробки нових, ефективніших технологій, які сприяють адаптації й розвитку, самореалізації студентської молоді (хлопців і дівчат). Оскільки реальний стан жінки відрізняється від стану чоловіка, то особливий наголос у структурі гендерних стратегій та їх реалізації ставиться на

політиці щодо становища жінок. Це не виключає поліпшення статусу чоловіків, формування їх демократичного гендерного світогляду, активізацію форм державної діяльності у сфері гендеру [34].

Отже, проведений аналіз спеціальної літератури дозволив визначити ряд умов формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей:

- засвоєння майбутньої професійної діяльності, яка дозволить знайти своє місце на ринку праці і протистояти дискримінації і насильству;
- організація процесу формування гендерної культури на основі правових знань і умінь, тобто формування гендерної культури може відбуватися під час викладання таких дисциплін як етика, психологія, філософія, соціологія, а також під час дисциплін професійної спрямованості.

1.3. Гендерна освіта як чинник формування гендерної культури: український та зарубіжний досвід

Аналіз діяльності освітніх закладів, вивчення їх документації дозволили виділити головні стратегічні напрямки формування гендерної культури студентської молоді. Процес впровадження гендерного підходу в національну освіту передбачає шлях від адміністрації вищих навчальних закладів до викладачів та від викладачів до адміністрації [27, с. 65].

Вагомою підтримкою для розвитку теоретичних і політико-практичних засад вирішення гендерної проблематики в Україні стала участь вітчизняних науковців у різноманітних дослідницьких проектах, зокрема за сприяння ПРООН, Міжнародного фонду «Відродження», Канадського агентства міжнародного розвитку, Канадсько-Українського гендерного фонду [20].

Вперше в Україні в Харківській області розпочата програма реалізації Закону України «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків», який вступив в силу в 2006 році. Семінари-тренінги відбулися з тем: «Гендерна освіта для всіх: рівні права-рівні можливості», «Гендерне виховання.

Впровадження гендерних компонентів в систему освіти України». Ініціатором програми став Інститут гендерних відносин міжнародної громадської організації «Міжнародний фонд «Панна».

Незважаючи на зобов'язання, які взяла на себе Україна щодо просування гендерної рівності, спеціальні курси з гендерної проблематики викладаються тільки в окремих вищих навчальних закладах, не в кожному українському університеті створюються наукові гендерні та жіночі центри, які могли б стати дослідницькими базами для розвитку цього напрямку у вищих навчальних закладах. Центри могли б скоординувати зусилля окремих науковців, вузівських викладачів, аспірантів і студентів, і цілком могли б здійснювати міждисциплінарні та дисциплінарні дослідження з гендерної тематики. Таким чином, на сьогодні чи не єдиною формою розвитку таких досліджень є громадські організації.

Враховуючи це, як і необхідність об'єднати зусилля науковців та гостру потребу якось координувати спільні заходи з формування й розвитку гендерних студій в Україні, у лютому 1999 р. був створений Київський інститут гендерних досліджень, що працює при одному з найвідоміших і найдавніших вузів України, Київському університеті імені Тараса Шевченка. Освітня програма інституту націлена на впровадження курсів з гендерної проблематики в навчальний процес університетів та центрів вищої освіти в Україні, на розробку навчальних та методичних посібників, освітніх курсів для громадських активістів. Інститут координує роботу з офіційної інституалізації освітніх гендерних курсів в інших вищих навчальних закладах, центрах з гендерних досліджень України, та співробітничает з Іванівським гендерним центром та Іванівським державним університетом, який є головною організацією державної російської міжвузівської програми «Фемінологія і гендерні дослідження»; Сумським гендерним центром та Львівською громадською організацією «Жінка і суспільство» [48].

Завдяки досягненням наукових центрів з гендерних досліджень були відпрацьовані реальні механізми розвитку наукового напрямку та поширення

знань у традиційному науковому середовищу. Так, до таких механізмів, відносять: організацію та проведення літніх шкіл і наукових читань; започаткування наукових періодичних видань; бібліотеки і бази даних; створення асоціації дослідників гендерної проблематики; започаткування Всеукраїнського конкурсу студентських аспірантських досліджень з гендерної проблематики, тощо [35, с. 516].

Запорізький національний університет разом з Запорізькою жіночою організацією «Центр громадянсько-соціальних ініціатив» щорічно, 28 березня проводять «Гендерний форум», на якому присутні представники різних структур місцевої влади. Форум, покликаний сконцентрувати увагу на аналізі та знаходженні шляхів вирішення гендерних проблем регіону. Дискусії під час круглих столів, проведення тримісячної акції з проблем гендерної рівності в місті Запоріжжі протягом трьох останніх років, приєднання до всесвітньої акції «16 днів проти гендерного насильства» доповнюють практичну діяльність викладачів Запорізького національного університету з формування цінностей гендерної культури студентів університету [27, с. 78].

Формування гендерної культури в рамках конкретного закладу вищої освіти відбувається шляхом взаємодії викладачів-інноваторів з представниками різних структур як всередині його, так і за його межами. Це знаходить своє відображення у вигляді проведення таких заходів як:

- науково-практичні конференції;
- теоретичні семінари;
- робота круглих столів.

Необхідно зазначити, що в окремих закладах вищої освіти викладання спецкурсів з гендерних досліджень відбувається як обов'язкова дисципліна навчального плану, а в інших освітніх закладах як факультативні заняття з метою поширення цінностей гендерної культури серед студентів в поза аудиторний час [49].

Аналізуючи питання формування гендерної культури в вітчизняній освіті, можна дійти висновку, що на сьогодні, існують такі найбільш поширені

стратегічні напрямки:

- розробка та впровадження авторських спецкурсів з гендерних досліджень в ЗВО;
- створення Центрів гендерних студій при ЗВО, іноді при підтримці неурядових організацій;
- розробка наукових проектів в рамках ЗВО з впровадження гендерного підходу до навчально-виховного процесу при підтримці держави;
- співпраця з жіночими й громадськими організаціями;
- публікування статей та різних матеріалів за результатами проведення гендерних досліджень.

Отже, розгляд питання інтеграції цінностей гендерної культури в вітчизняний освітній простір, показує що за останні роки досягнуто значного результату. Водночас слід визнати, що процес формування гендерної культури студентів закладів вищої освіти уповільнюється через нерозуміння важливості цього питання керівниками освітніх закладів.

Таким чином, формування гендерної культури студентів – це процес розвитку на якій впливають різні фактори: суб'єктивні і об'єктивні, соціально-економічні, методологічні, політико-правові.

Розглянемо зарубіжний досвід формування гендерної культури.

Одним з шляхів формування гендерної культури в межах університету Оксфорду, Велика Британія, є розробка та впровадження в навчально-виховний процес Схеми-програми гендерної рівності. Схема-програма розроблена з метою забезпечення рівних можливостей чоловіків і жінок, які працюють, навчаються, збираються навчатися або працювати в університеті.

Головними цілями Схеми-програми є:

1. Заохочення жінок на то, щоб вони претендували на отримання академічних посад.

Визнаючи факт недостатньої презентації жінок на керівних посадах закладу вищої освіти було створено Товариство з розвитку кар'єри. Пілотні програми на факультеті математики, фізики і природознавчих наук проводять

зустрічі для тих, хто хоче отримати посаду або з'ясувати механізм звернення за посадою.

2. Продовження дослідження щодо гендерного «розриву» під час здачі випускних екзаменів з визначених дисциплін.

З метою визначення впливу гендеру на успішність студентів в університеті проводяться наукові дослідження і готуються рекомендації про те, як краще підготуватися до випускних екзаменів.

3. Залучення жінок до процесу прийняття рішень.

Розроблена Програма розвитку академічного лідерству, яка спрямована на жінок і етнічних меншин з метою створення фонду до складу якого входять різні підготовлені кандидати на отримання керівних посад університету.

4. Формування структури сприяння гендерної рівності.

Впровадження політики інтеграції гендерної рівності в освітній простір університету відбувається шляхом реалізації цілей Схеми-програми на факультетах, підрозділах, де визначені відповідальні за моніторинг та впровадження стратегії щодо гендерної рівності. Відбувається робота з метою інформування щодо процедури подавання скарги на факти домагання. В університеті відбувається аудит зарплатні з метою виявлення гендерного «розриву» [55].

При факультеті Міжнародного розвитку Оксфордського університету створено Центр гендерних досліджень. Працівники центру проводять багато дисциплінарне дослідження в поєднанні з соціальною антропологією, історією, літературою, законодавством, соціологією і політикою.

В центрі відбуваються:

- дослідження з проблем Африки, Середнього Сходу, Південної Азії, Китаю, Латинської Америки і Європи.
- щотижневі наукові семінари під час навчального року, зазвичай з особливою темою для кожного семестру;
- організація семінарів з питань гендеру і розвитку за участю виступаючих та учасників зі всього світу;

- видання публікацій;
- робота різних проектів з проблем гендеру під керуванням високо кваліфікованих науковців різних національностей.

Аналогічним є вирішення питання щодо формування гендерної культури в університетах Есекс, Сасекс, Лідс, Велика Британія. В межах університетів розроблена та впроваджується Схема-програма з забезпечення гендерної рівності. Схема-програма є результатом широкого консультування з студентами і штатом співробітників і визначає заходи, які спрямовані на викоренення дискримінації за статтю, сексуальних домагань.

Університети пропонують тренінг «Рівність і різність» за такими темами:

- рівні можливості і різні компетентності;
- прийом студентів;
- робота з іноземними студентами;
- інформація щодо домагань;
- робота зі студентами та співробітниками з обмеженими можливостями тощо [52].

В університеті Сасекс при факультеті соціології працює Центр гендерних досліджень, який охоплює багато сфер досліджень. Більшість з них є міждисциплінарні. Серед головних сфер дослідження такі питання як:

- гендер і громадянство;
- сексуальне насильство;
- гендер, нація, ідентичність;
- гендер, ЗМІ і нові технології;
- феміністська соціальна та політична теорії;
- феміністський рух;
- маскулінність;
- вища освіта.

Дослідження наукових проектів включають вивчення питань щодо зайнятості після закінчення університету та студентського досвіду щодо сексуального насильства. Кожного семестру для студентів пропонується вибір

семінарів, пов'язаних з гендерними дослідженнями, проводяться конференції [56].

При університеті Лідс, Велика Британія, працює Центр міждисциплінарних гендерних досліджень в складі якого більш 170 науковців з таких сфер як медицина, соціальні науки, мистецтво, гуманітарні дисципліни. В центрі відбувається наукове дослідження з питань раси, маскулінності, сексуальності, гомосексуалізму, транссексуалізму.

Гендерні дослідження вивчають динаміку відносин між чоловіком і жінкою в минулому, теперішньому і майбутньому часах.

Робота в центрі відбувається за таким напрямками:

- гендерні дослідження;
- теорії сексуальності і гомосексуальності (транссексуальності);
- гендер і культура;
- гендер і менеджмент.

Навчання проводиться як для студентів, так і для тих хто закінчив навчальні заклади [53].

На сучасному етапі в закладах вищої освіти Великої Британії кількість студентів чоловіків і жінок майже рівна. Але коли йдеться про академічні посади в університетах, то більшість належить чоловікам.

Університет в Осло один з найбільших і найстаріших університетів вищої освіти в Норвегії. З 1986 року в університеті існує Центр гендерних досліджень. Стратегічними цілями Центру є:

- проведення досліджень з гендерних питань в міждисциплінарному контексті;
- впровадження феміністичних і гендерних досліджень через семінари, збори, конференції;
- поширення досліджень з гендерних питань в університеті і в суспільстві

Кожний рік Центр пропонує низку семінарів, секцій, лекцій за участю Норвезьких та міжнародних науковців.

Центр пропонує курси за програмою бакалавра – «Гендер, фемінізм і рівність» в співпраці з факультетами і відділами університету. Центр також пропонує курси для тих, хто хоче отримати докторську ступень.

В центрі розробляються наукові проекти:

- 1) гендер, меншість і громадянство;
- 2) гендер і сучасність повсякденного життя;
- 3) гендер, канон і критика;
- 4) гендерна рівність.

Деякі проекти мають комплексність проектів:

- гендероване громадянство в багатонаціональній Європі: вплив постійного руху жінок;
- новий світ – Старий гендер? Зростання Ери гендерної рівності;
- бути разом;
- гендер, насильство і демократія на Заході Балканського півострову.

Кожний проект знаходиться під керівництвом викладача-професора і поділяється на під проекти [54].

Університет Гарвард, США, пропонує навчання за таким напрямком, як «Жінки, гендер і сексуальність». В межах курсу відбувається міждисциплінарні дослідження з проблем гендеру.

Університет Толедо, США, пропонує програми з Жіночих питань та гендерних досліджень. Студенти вивчають традиційні і нетрадиційні методи для отримання знань і працюють під керівництвом викладача.

На відділені Жіночих і гендерних досліджень пропонуються такі курси як:

- фемінізм;
- конструкція гендеру в США;
- гомосексуалізм (транссексуалізм);
- сімейне насильство через коло життя;
- гендер, стать і різниця;
- жіночі ролі;

- жінки в американській політиці;
- раса, клас і гендер;
- питання лесбійства, транссексуалів, гомосексуалів, бісексуалів;
- жінки і література тощо [57].

В межах університету Чикаго, США, в 1996 році створений Центр гендерних досліджень. Його робота сконцентрована на питаннях гендеру, сексуальності, фемінізму, гомосексуалізму, лесбійства. Центр надає можливість проводити наукові дослідження з проблем гендеру (написання дисертацій), курси з гендерних питань та сексуальності. Курси включають вивчення, з гендерної точки зору, літератури, історії, соціології, антропології, ЗМІ, телебачення, законодавство, медицину та інші дисципліни. Завданням центру є постійне розширення участі співробітників, факультетів, студентів в роботі центру.

Гендерний центр дає можливість студентам виробити план наукового дослідження. План дослідження розробляється студентами за допомогою Консультанта з гендерних досліджень і може прийняти форму:

- гендерних досліджень в традиційних дисциплінах;
- міждисциплінарного дослідження, пов'язаного з гендером;
- поєднання двох цих форм.

Так, студенти можуть самі створити ряд курсів поєднаних проблемою гендеру як предмету досліджень в темах сексуальності, соціальному житті, політиці, культурі, літературі, мистецтві або системі різних сфер. Головна програма з гендерних досліджень включає семінари, проекти з досліджень. Центр пропонує два головних напрямки роботи для студентів:

- міждисциплінарні дослідження гендеру і сексуальності (шлях А);
- дослідження в рамках однієї дисципліни, таких як історичні, англійські, політичні науки (шлях В).

Кожний напрямок забезпечує створення курсів згідно індивідуальних інтересів студентів [51].

Отже, аналіз питання щодо формування гендерної культури в

закордонних закладах вищої освіти показав, що університети являються головними чинниками впровадження цінностей гендерної культури серед студентів, співробітників.

Найбільш поширеними формами роботи є:

- розробка та впровадження Схем-програм з гендерної рівності (Велика Британія);
- створення Гендерних центрів (Велика Британія, Норвегія, США);
- створення факультетів, курсів з метою дослідження жіночих питань, секс меншості (Велика Британія, Норвегія, США).

Водночас проведений аналіз зарубіжного досвіду формування гендерної культури не вичерпує усієї повноти висвітлення цього питання у зв'язку з високою ступеню розробленості і поширеності теми гендеру в зарубіжних країнах.

Таким чином, теоретичні основи гендерної культури технічних спеціальностей складають значні знання гендерної теорії, державних законів і міжнародних конвенцій, вмінь і визначених навичок керуватися ними в конкретній області професійної діяльності, у сімейному житті на основі цінностей статево-рольової національної культури і сучасного демократичного суспільства. На сучасному етапі нормативна база навчання студентів технічних спеціальностей не відповідає потребам їх майбутньої професійної діяльності в частині формування у них гендерної культури.

Зміст спецкурсів повинен бути практично зорієнтований, тому акценти в викладанні дисциплін повинні бути зміщені в бік використання інтерактивних методів навчання.

Проведений аналіз спеціальної літератури дозволив визначити ряд умов формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей:

- засвоєння майбутньої професійної діяльності, яка дозволить знайти своє місце на ринку праці і протистояти дискримінації і насильству;
- організація процесу формування гендерної культури на основі правових знань і умінь, тобто формування гендерної культури може

відбуватися під час викладання таких дисциплін як етика, психологія, філософія, соціологія, а також під час дисциплін професійної спрямованості.

Аналізуючи питання формування гендерної культури в вітчизняній освіті, ми дійшли висновку, що на сьогодні, існують такі найбільш поширені стратегічні напрямки:

- розробка та впровадження авторських спецкурсів з гендерних досліджень в ЗВО;
- створення Центрів гендерних студій при ЗВО, іноді при підтримці неурядових організацій;
- розробка наукових проектів в рамках ЗВО з впровадження гендерного підходу до навчально-виховного процесу при підтримці держави;
- співпраця з жіночими й громадськими організаціями;
- публікування статей та різних матеріалів за результатами проведення гендерних досліджень.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

2.1. Обґрунтування педагогічних умов формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей

У період глибоких трансформаційних перетворень у нашому суспільстві, коли відбувається конструктивна переоцінка всій сукупності суспільних відносин і набирає інтенсивності процес реорганізації світової і національної систем вищої освіти на основі впровадження інноваційних педагогічних технологій і сучасних науково-методичних досягнень, проблеми наукового обґрунтування концепції формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей набуває особливої соціально-педагогічної значущості.

Основною сутнісною характеристикою першої педагогічної умови є опора на уявлення, що склалися у свідомості студентів, щодо стереотипів маскулінності/фемінності української гендерної культури. За даними дослідниці Т. Голованової [12], слід виділити такі уявлення: українські стереотипи маскулінності/фемінності, настанови на розподіл сімейних ролей на засадах паритетного розподілу сімейних обов'язків та взаємозамін сімейних ролей, за даними Л. Харченко [44], слід виділити такі сучасні гендерні стереотипи, що сприяють розвитку самокерованої особистості, яка самореалізується, та формують суспільну практику, що ґрунтується на принципах егалітаризму.

У цілому ж, як показує і теоретичний аналіз, і вивчення реальної практики соціалізації, у нових соціальних умовах, що змінилися змінюються й жінки. Вони все частіше стають матеріально незалежними від чоловіків. Відбувається звільнення й від інших видів залежностей, наприклад, соціальної, психологічної. На підставі аналізу наведених даних у дослідженні

О. Васильченко [4] було зроблено такі висновки: автостереотипи українського студентства мають позитивне забарвлення і є емоційно насиченими; основними осями семантичного простору автостереотипу, на яких розташовуються якості, є – відкритість позитивним почуттям (або людяність), соціальна сила (або виживання) та психологічний захист. Тобто соціальні суб'єкти, які мають етнічне забарвлення, оцінюються студентами у відповідності з цими векторами, образи-типажі типових українця та українки мають спільні і відмінні риси. Спільними є відкритість позитивним почуттям, доброзичливе ставлення до людей, можливість протидіяти тиску на власне «Я» та адаптуватися до мінливих умов сучасного соціуму. Відмінність, насамперед, полягає в розбіжності типових для чоловіків і жінок захисту та способів адаптації. Українець може досягти значних соціальних результатів, якщо спирається на інших людей (товаришів, родичів, кохану жінку) та постійно відчуває їх підтримку та любов. Жінка ж навпаки — майже завжди спирається на свій досвід та використовує внутрішні психологічні резерви. Саме така якість, як самодостатність, робить жінку здатною більш швидко і вдало адаптуватися до постійних змін кризового суспільства. Почуття любові до когось (коханого, дітей, батьків) гармонізує особистість жінки, робить її ще більш самодостатньою, впевненою і витривалою.

Отже, можна стверджувати, що в уявленнях студентів українська жінка більше, ніж чоловік (як у соціальному житті, так і у збереженні власної особистості), агресивніша, має більше засобів для адаптації та соціальної взаємодії. Чоловік здатний успішніше протистояти соціальному тиску в ситуації, що сприяє нівелюванню особистості і в будь-яких умовах зберігати власну повноцінність і унікальність, нестримно прагнучи самоактуалізації та саморозвитку. Цікавим для порівняння можуть бути висновки, зроблені в ході сумісного дослідження Українського інституту соціальних досліджень і Канадсько-українського гендерного фонду змістовних характеристик гендерних стереотипів. Так, жінки, за результатами опитування, традиційно приписали чоловікам більший рівень прояву типових маскуліних якостей, але у той же

час «не поступаються їм за незалежністю та самостійністю» і майже однаково оцінюють ідеальний рівень розвитку інтелектуальних здібностей.

Чоловікам також притаманне сприйняття статево типізованого образу ідеальної жінки з подібною оцінкою розумових здібностей і чоловіків, і жінок, проте вони вважають справжнього чоловіка значно скромнішим, ніж ідеальну жінку. Цілком вірогідним поясненням останнього є те, що вони мають на увазі чоловічу стриманість, дзеркальним відображенням чого вважають типові фемінні прояви, а саме – емоційність та експресивність, що й зумовлює низькі бали за цією характеристикою серед жінок. Традиційною є оцінка зовнішніх якостей, зокрема більша значущість зовнішньої привабливості для ідеальної жінки (особливо з погляду чоловіків), ніж для ідеального образу справжнього чоловіка.

Цікавим аспектом даного дослідження є порівняння відповідей студентів технічних спеціальностей за статтю стосовно тих рис, які повинні мати ідеальна жінка та ідеальний чоловік.

Так, жіноча частина вибірки наділяє ідеальну представницю своєї статі такими якостями (в порядку зменшення їх важливості), як доброта, розум, зовнішня привабливість, вихованість, вміння відстоювати свої інтереси, енергійність та хороший смак. Чоловіки бачать ідеальну жінку передусім доброю, але далі традиційно віддають перевагу зовнішній привабливості, а вже потім розумовим здібностям, вихованості, скромності, хорошему смаку, поступливості та енергійності.

Чоловіки дотримуються традиційно фемінного ідеального жіночого стереотипу, тоді як жінки бажають бути не тільки добрими, привабливими й поступливими, але й енергійними, незалежними та самостійними, а також уміти постояти за себе, захистити свої інтереси.

Жінки в сучасному суспільстві прагнуть до андрогінії, тобто гармонійного поєднання фемінних та маскулінних рис, тоді як для чоловіків характерне більш звичне та бажане бачення в жінці переважно фемінних якостей [8].

Якості справжнього чоловіка також мають свої відмінності: так, чоловіки вважають головними якостями справжнього чоловіка вміння заробити гроші та скромність, інтелект, уміння постояти за себе, енергійність та здатність нести відповідальність за долю близьких людей. Жінки стосовно справжнього чоловіка виділяють такі характеристики: вміння заробити гроші, розум, здатність нести відповідальність за інших людей, енергійність, вміння постояти за себе та цілеспрямованість.

За винятком скромності, яку, можливо, чоловіки та жінки розуміють досить по-різному, стереотип справжнього чоловіка не має значних міжстатевих відмінностей за своїми змістовними характеристиками. Але слід зауважити, що жінки схильні недооцінювати маскулінні та переоцінювати фемінні якості, окрім здатності заробляти гроші та нести відповідальність за своїх близьких, за якими оцінка жінок вища за відповідну оцінку чоловіків.

Отже, змістовні характеристики справжнього чоловіка приблизно однакові для представників обох статей, тоді як за абсолютними показниками наявна тенденція до фемінізації чоловіків, що виявляється через зменшення оцінок за маскулінними показниками та підвищення за фемінними. Проте ідеальний стереотип жінки в очах чоловіків має переважно фемінні риси, самі ж жінки прагнуть бути андрогинними, тобто гармонійно поєднувати фемінні й маскулінні риси.

Гендер як соціальна стать особистості є значущою детермінантою багатьох сфер життєдіяльності людини, і тому гендерні стереотипи певним чином визначають також уявлення індивіда щодо успішності або неуспішності його життєвої самореалізації.

Так, жінки вважають головною передумовою свого життєвого успіху розум, а також вищу освіту та високий професійний рівень, і тільки потім привабливу зовнішність. Чоловіків вони наділяють аналогічними за послідовністю складовими життєвого успіху, але замість привабливої зовнішності виокремлюють престижну спеціальність. Для жінок також важлива наявність підтримки з боку близької людини, що є проявом їх фемінної

складової, тоді як для чоловіка значення цього чинника менш суттєве. Чоловіки, як і жінки, вважають головними передумовами свого життєвого успіху розум, високий професійний рівень, вищу освіту та престижну спеціальність.

Отже, складові життєвого успіху приблизно однакові для представників обох статей, але чоловіки надають більшого значення привабливій зовнішності, тоді як для жінок цей фактор не є значущою умовою успішної самореалізації. Крім того, жінки більшою мірою потребують душевної підтримки з боку близької людини, що зумовлено їх підвищеною чутливістю та емоційністю, тобто більшим виявом фемінних якостей порівняно з чоловіками.

Проте такий чинник успішності, як кар'єра для обох частин вибірки має менше значення, тобто в сучасних соціально-економічних умовах більшої ваги надається високому рівню доходів та фінансовій незалежності, ніж певному соціально-професійному статусу.

Що стосується оцінки респондентами соціального статусу, зокрема статусної нерівності, то 60% опитаних жінок вважають статус чоловіка вищим за жіночий, 26% – рівним жіночому, і тільки 5% жінок оцінили жіночий статус вище за чоловічий. Думка чоловіків стосовно цього питання більш демократична: 51% чоловіків визнають свій статус вищим, ніж жіночий, 38% – дотримуються партнерської позиції і лише 4% віддають перевагу жіночому статусу [5].

Обидві частини вибірки демонструють домінування стереотипів патріархального суспільства в чоловічій та жіночій свідомості, причому жінки навіть більшою мірою.

Жінки вище оцінюють рівень своїх адаптивних здібностей: 30% з них вважають, що жінки краще адаптуються до змін, зумовлених ринковими перетвореннями, і лише 19% – що це значно краще вдається чоловікам. На думку чоловіків, більш гнучкими та адаптивними є вони – 22%, 17% – що це краще вдається жінкам [5].

Тобто жінки визнають переваги чоловіків за соціальним статусом, але

вважають себе більш адаптивними та гнучкими, що є важливою складовою успішного функціонування в сучасних умовах, тоді як чоловіки, скоріше, схильні визнати статусну рівність між чоловіками та жінками (51%), ніж вищий статус жінок [5].

Таким чином, на підставі вищесказаного дослідниками були зроблені такі висновки.

Аналіз стереотипів «ідеальної жінки» та «справжнього чоловіка» визначив дві тенденції сучасного суспільства. По-перше, чоловічий стереотип за своїми змістовними характеристиками не має істотних гендерних відмінностей, але жінки меншою мірою виявляють маскулітні й більшою – фемінні якості, тоді як чоловіки сприймають себе більш маскулітними.

По-друге, стереотип «ідеальної жінки» є принципово відмінним в очах жінок та чоловіків, а саме: чоловіки переважно акцентують увагу на її фемінних властивостях, тоді як жінки прагнуть гармонійного поєднання фемінних та маскулітних рис, тобто є досить андрогінними.

Гендерні уявлення щодо життєвого успіху чоловіка та жінки дозволяють виділити критерії та умови досягнення успіху. Зокрема, головним критерієм жіночого життєвого успіху є наявність сім'ї та дітей, тоді як чоловічий успіх вимірюється рівнем його фінансової спроможності. Провідними передумовами життєвого успіху жінки, як і чоловіки, вважають розум, вищу освіту та високий професійний рівень, і вже потім – привабливу зовнішність [9].

Тобто, незважаючи на суттєві типові відмінності за критеріями життєвого успіху, основні його передумови, за винятком зовнішніх даних, практично не відрізняються.

Щодо статусної рівності, і жінки, і чоловіки демонструють домінування стереотипів патріархального суспільства, причому жінки навіть більшою мірою дотримуються подібних поглядів, ніж чоловіки, які виявляють більш демократичне бачення цього аспекту.

Процес соціалізації студентської молоді на внутрішньо особистісному рівні вирізняється тим, що в суб'єктивному особистісному просторі

виявляються дві її підструктури або дві її складові: статево рольова й гендерна. Обидві вони близькі за своїми функціями й смисловим змістом, але не тотожні.

Статева ідентичність пов'язана з розподілом людей на групи чоловіків та жінок і усвідомленням належності людини до тієї чи іншої статі, яке полягає в переживанні своєї відповідності статевим ролям, тобто таким формам поведінки, які зумовлені біологічними відмінностями між статями.

Гендерна ідентичність – це особливий вид соціальної ідентичності, що співіснує в самосвідомості людини разом з професійною, сімейною, етнічною та іншими самоідентифікаціями. Гендерна ідентичність належить до найбільш стабільних ідентифікацій людини.

Негативне самоствавлення особистості як представника певної статі провокується внутрішньо особистісними гендерними конфліктами. Позитивне самосприйняття й оцінка себе як представника певного носія гендерних характеристик призводить, на думку вчених, до безконфліктного самоствавлення, а негативне – до конфліктного. Суть кризи гендерних ідентифікацій полягає в неможливості відповідати нормативному еталону маскулінності/фемінності. Отже, на сучасному етапі розвитку суспільства відбувається поступова зміна гендерних стереотипів, але незавершеність цих перетворень викликає певну дисгармонію та неоднозначність уявлень чоловіка та жінки один про одного, про їхні ролі та моделі поведінки [1].

Друга педагогічна умова формування гендерної культури студентів – це створення інтерактивного навчально-виховного середовища, спрямованого на формування егалітарної ідеології відносин статей, заснованого на розробці та впровадженні в навчальний процес інтерактивних форм і методів його засвоєння. Під інтерактивним середовищем ми розуміємо навчально-виховне середовище, що будується на принципах рівноправної взаємодії студентів різної статі в невеликих групах, що об'єднуються для вирішення загального завдання і спільними зусиллями досягають взаємної згоди [47].

Нами встановлено, що саме інтерактивна організація навчально-виховної діяльності є базою для впровадження гендерної культури студентів і

спрямована на виховання особистості, здатної навчатися та змінюватися, співпрацювати на рівних одна з одною, що в контексті даної педагогічної умови зумовлено потребою в набутті досвіду егалітарних взаємовідносин між статями. В нашій експериментальній роботі така організація навчання передбачала, по-перше, створення малих груп у гетерогенному за гендерними ознаками складі як певних творчих колективів, що займаються сумісною діяльністю, в якій виявляється єдність ціннісних орієнтацій, і яка, не виключаючи статевих відмінностей, допускає розподіл функцій за індивідуальними здібностями, забезпечує максимально ефективне формування егалітарної ідеології та сприяє гармонізації партнерських взаємовідносин між статями; а, по-друге, впровадження інтерактивних методів і прийомів у навчальне середовище, яке в контексті проведеного експерименту містило: семінар-майстерню як найбільш адекватну модель гендерних відносин і міжстатевої взаємодії в колективі; метод підвищення самосвідомості (О. Мюллендер); метод моделювання та розігрування ситуації за ролями; метод дискусії в формі дебатів; метод проектів.

Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблеми на основі аналізу обставин та відповідної ситуації. Воно ефективно сприяє формуванню навичок і умінь у тих, хто навчається, виробленню цінностей, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії [22].

Окрім вищезгаданих, до методів інтерактивного навчання відносяться метод проблемного викладу, мозковий штурм, сократична бесіда, метод дискусії.

Третя педагогічна умова формування гендерної культури студентів – це забезпечення орієнтації процесу навчання на формування компонентів гендерної культури як професійно значущих якостей студентів технічних спеціальностей.

Визначимо компоненти гендерної культури. І. Мунтян зазначає, що у своєму складі гендерна культура як професійно важливе новоутворення

особистості має три основних компоненти: 1) предметно-змістовний; 2) операціонально-діяльнісний; 3) особистісно-професійний [31].

Серед важливих структурних компонентів гендерної культури В. Москаленко виокремлює: «гендерні ролі; гендерні стереотипи; гендерний контроль; гендерну ідеологію та гендерну політику, яка провадиться в державі» [29, с. 22].

І. Калько виділяє наступні компоненти сформованості гендерної культури особистості: «1. інформаційно-знаннєвий – сукупність теоретичних (наукових, суспільних, нормативних) знань та уявлень з гендерної проблематики, на основі яких формуються особистісно-змістовні якості та суспільна й інтимна поведінка особистості; 2. особистісно-ціннісний, пов'язаний зі змістовним наповненням особистого ціннісного й емоційного ставлення до гендерної тематики; 3. практико-поведінковий відображає специфіку поведінки особистості під час міжособистісного спілкування (публічного та приватного) у гендерному контексті» [18, с. 12-13].

Отже, у нашому дослідженні основними компонентами гендерної культури студентів технічних спеціальностей вважаємо: когнітивний, діяльнісний та особистісний

Когнітивний компонент гендерної культури студентів університету оцінюється за допомогою критерію «гендерна обізнаність» та проявляється через такі показники: наявність знань теорії соціального конструювання гендеру (щодо гендерної соціалізації, гендерних стереотипів, гендерних упереджень, гендерних ролей); спрямованість на отримання нових знань з гендерної проблематики; обізнаність з питань міжнародних та вітчизняних законодавчих актів щодо забезпечення норм гендерної рівності, подолання дискримінації жінок, гендерного насильства тощо.

Діяльнісний компонент гендерної культури студентів університету оцінюється за допомогою критерію «доцільна гендерна поведінка» та таких показників: уміння використовувати гендерні знання в громадській, сімейній та професійній сферах; уміння реалізувати доцільні форми гендерної поведінки,

дотримуючись ідеї гендерної рівності; здатність до сприйняття та розуміння гендерної ідентичності іншої людини.

Елементами особистісного компонента виступають професійно важливі якості – індивідуальні особливості суб'єкта діяльності, що впливають на її ефективність. До важливі якостей майбутніх фахівців відносимо: умотивованість, обізнаність, толерантність, рефлексивність [17].

Умотивованість, як професійно важлива якість, є система факторів, умов і засобів, мотивів, потреб, настанов, цінностей та інших соціально-психологічних явищ.

Урівноваженість, емоційна стабільність, вміння виходити з конфліктних ситуацій, вміння оцінювати, розуміти навколишню дійсність, орієнтуватися в ній в будь-який момент і в будь-якому місці, повага до особистості – важлива професійна якість, що визнає фахівця з високим рівнем толерантності [28].

Важливою складовою професійних якостей студентів є рефлексивність, що сприяє зануренню в майбутню професію, диференціації умінь і навичок, розвитку аналітичних здібностей, формуванню критичного ставлення до результатів власної праці. Рефлексивність дозволяє побачити перспективу своєї діяльності, виробити найбільш результативні стратегії її реалізації [17].

На основі визначених компонентів виділимо рівні сформованості гендерної культури.

Під рівнем сформованості компетентності гендерної культури розуміємо якісну характеристику достатньо стійких властивостей, що визначають ступінь інтенсивності прояву кожної з ознак її компонентів, узгодженості їх між собою у вигляді цілісної структури.

Так, високий рівень гендерної компетентності був властивий студентам, які виявляли всебічну поінформованість про сутність гендера, гендерної рівності і гендерного підходу, знання концептуальних основ гендерних досліджень і словника ключових гендерних термінів, суті законів та нормативних актів з проблеми гендерної рівності й демократії, розпорядчих документів про подолання сексизму та насильства, нормативних положень про

демократизацію та гуманізацію системи освіти, усвідомлене розуміння гендерного насильства та дискримінації, особливості гендерної соціалізації студентської молоді, психологічні механізми формування гендерних стереотипів і виконання гендерних ролей, актуальні гендерні проблеми соціальної сфери, культури, освіти та виховання, знання принципів, форм і методів гендерної педагогіки, розуміння ролі ЗВО як центру формування гендерної культури студентської молоді. Крім того, студенти відзначалися добре сформованими вміннями здійснювати гендерний аналіз соціокультурних явищ і процесів, формулювати й аргументовано мотивувати власну думку під час обговорення гендерної проблематики, відмовитися від застарілих гендерних стереотипів та установок у ході розв'язання проблем спілкування, відбирати і творчо опрацьовувати необхідну гендерну інформацію, аналізувати науково-теоретичне положення гендерної теорії, чітко викладати матеріал гендерної спрямованості, викликати довіру, знімати напруженість у взаємовідносинах у процесі обговорення гендерних проблем, викликати почуття співпереживання і причетності у ситуаціях спільній діяльності, створювати ситуацію успіху для інших під час вирішення гендерно орієнтованих професійних завдань, організувати спільну пізнавальну діяльність щодо засвоєння гендерних знань, здійснювати взаємоконтроль і самоконтроль гендерних стратегій поведінки. Їм було притаманне швидке бачення гендерної проблематики, усвідомлене розуміння особистісного сенсу в гендерній освіті і самовихованні, частий прояв гендерної чутливості й ідентифікації, а також здібностей здійснювати самопізнання з урахуванням гендерної ідентичності, здійснювати критичну оцінку своїх гендерних стереотипів, ролей і поведінки, активізувати особистісні ресурси для вибору стратегії самовдосконалення і самореалізації.

Достатній рівень гендерної компетентності характеризувався тим, що студенти, розглядаючи свою майбутню професійну місію як активного учасника стосовно просування гендерної політики, надавали найважливіше значення проблемі гендера й необхідності розвитку професійного потенціалу своєї особистості (здібність адекватно сприймати, оцінювати й розуміти себе

скрізь призму статевої приналежності і гендерної ролі; враховувати індивідуальні та психосексуальні особливості; організовувати взаємодію на довірливій суб'єкт-суб'єктній, діалогічній, гуманно орієнтованій основі; створювати умови для саморозвитку і самоактуалізації особистості), виявляли зацікавленість в збагаченні і своїй подальшій досконалості як суб'єкта гендерованої взаємодії; а також повну поінформованість щодо сутності, цілей і спрямованості гендерної політики, гендерної педагогіки і психології, їх концептуальних основ; розуміли особливості гендерної рівності й демократії, специфіку психологічних механізмів гендерної поведінки чоловіків і жінок (ідентифікація, рефлексія, стереотипізація, зворотній зв'язок); демонстрували осмислене й гнучке володіння способами пізнання особливостей психолого-педагогічних ситуацій гендерної спрямованості, прийомами й алгоритмами мислення під час аналізу фактів і явищ, що стосуються гендерної дискримінації та насильства, а також діагностики та коригування гендерних стереотипів.

Середній рівень сформованості гендерної компетентності визначався тим, що студенти в цілому розуміли значущість конструктивного вирішення питань, пов'язаних із гностичною, інформаційною, організаторською, соціально-психологічною та комунікативною сферами професійної діяльності майбутнього фахівця та позитивно ставилися до всього, що сприяє їх професійному росту як суб'єктів гендерної взаємодії; але при цьому виявляли недостатньо повну поінформованість щодо сутності, цілей і спрямованості гендерної політики, гендерної педагогіки та психології, їх понятійно-термінологічного апарата, законодавчо-правової бази, що стосується подолання сексизму і насильства у сфері освіти та сім'ї. Студенти недооцінювали специфіку психологічних механізмів становлення гендерної ідентичності (ідентифікація, рефлексія, стереотипізація, зворотній зв'язок); демонстрували осмислене, але не завжди гнучке володіння способами пізнання особливостей ситуацій гендерної соціалізації, прийомами та алгоритмами мислення в процесі аналізу фактів гендерної спрямованості; дещо ускладнювались у ході добору адекватних способів діагностики й коригування випадки гендерної

дискримінації та насильства, не завжди враховували особливості гендерних стереотипів.

Низький рівень сформованості гендерної компетентності притаманний студентам, які були слабо мотивованими щодо значущості в їх майбутній діяльності гендерної справедливості, вони передбачали вирішувати гендерні проблеми за допомогою застарілих нормативів і інструкцій, а також не сприймали серйозно необхідність урахування факторів гендерної дискримінації та насильства, не прагнули до визначення своєї гендерної ідентичності та усунення своїх застарілих гендерних стереотипів. Студенти часто виявляли непоінформованість і некомпетентність щодо сутності, цілей і спрямованості гендерної педагогіки та психології, незнання нормативно-законодавчої бази щодо подолання сексизму і насильства, не бачили механізмів психосексуального розвитку особистості (ідентифікація, рефлексія, стереотипізація, зворотній зв'язок); як правило, демонстрували неосмислене володіння способами пізнання особливостей гендерної соціалізації особистості, прийомами й алгоритмами мислення стосовно вирішення гендерно орієнтованих професійних завдань і ситуацій, допускаючи суттєві логічні помилки під час аналізу фактів, запозичених з гендерних досліджень, недостатньо володіли засобами коригування гендерних стереотипів.

Рівень гендерної компетентності, який перебував у стадії формування, властивий студентам, у яких не спостерігалася наявність цілісної структури цього феномена через відсутність відповідних ознак кожного із структурних компонентів блоків знань, умінь та здібностей, які скоріше не виявлялись, ніж виявлялися.

Отже, нами обґрунтовано педагогічні умови формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей (опора на уявлення, що склалися у свідомості студентів, щодо стереотипів маскулінності/фемінності української гендерної культури; створення інтерактивного навчально-виховного середовища, спрямованого на формування егалітарної ідеології відносин статей; забезпечення орієнтації процесу навчання на формування компонентів

гендерної культури як професійно значущих якостей студентів технічних спеціальностей); виділено та охарактеризовано рівні сформованості гендерної культури студентів технічних спеціальностей (високий, достатній, середній та низьких).

2.2. Програма формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей

Основою для проведення дослідно-експериментальної роботи з формування гендерної культури студентів став розроблений спецкурс «Гендерна культура» який проводився під час організаційних годин. Спецкурс має таку структуру: лекційні заняття 8 год., практичні заняття 16 год., самостійна робота 36 год.

На основі концепції гендерної культури були відповідним чином визначені основні завдання спецкурсу:

- оволодіння студентами гендерних знань, умінь з основ теорії і практики гендерної рівності;
- оптимізація рівня гендерних компетентностей з орієнтацією на майбутню професійну діяльність;
- формування у студентів якостей, які сприяють успішній соціалізації;
- удосконалення інтелектуальних та практичних умінь щодо самостійного проведення досліджень з гендерної тематики;
- формування мотивації участі в заходах гендерно-виховної роботи.

Визначено основні знання і уміння, якими мають володіти студенти технічних спеціальностей. Після вивчення спецкурсу студент повинен знати:

- загальні та специфічні характеристики гендерної культури на сучасному етапі розвитку суспільства та держави;
- гендерні особливості студентської взаємодії;
- особливості стереотипів маскулінності/фемінності студентської молоді;

- законодавчу базу охорони та захисту прав жінок та чоловіків;
- основні напрямки державної гендерної політики;
- проблеми та перспективи забезпечення гендерної рівності в умовах трансформації суспільства.

Студент повинен уміти:

- аналізувати та оцінювати складні гендерні життєві ситуації, в яких опинилися студенти;
- вибирати доцільні форми, методи та засоби роботи під час взаємодії в майбутній професійній діяльності;
- застосовувати на практиці гендерний підхід в роботі з колегами;
- успішно спілкуватися (уміння встановлювати контакт, слухати, вести та завершувати бесіду).

Участь у дискусіях та обговореннях гендерних проблем на лекційних та практичних заняттях займає 40% навчального часу; письмовий творчий аналіз кейс-стаді – 12%; самодіагностика – 8%; тест – 10%; реферування – 12%; письмова рефлексія – 8%; читання літератури – 10%. В кінці кожного розділу студенти представляють результати самостійної роботи.

З метою забезпечення самостійної роботи студентів розроблено вправи, які включають елементи тренінгу, що допомагає студентам формуванню комунікативних навичок та гендерної культури.

Головним технологічним компонентом даного спецкурсу по всіх темах є застосування елементів технології тренінгу, про що було сказано раніше, у зв'язку з чим ми дотримувалися строгої послідовності (етапів) проведення навчального заняття.

Послідовність засвоєння матеріалу.

- 1-й етап заняття (принципи);
- 2-й етап (знайомство+очікування);
- 3-й етап (практичний відробіток понять);
- 4-й етап (підсумки).

На наш погляд, це один з реальних механізмів вирішення проблеми

оптимізації соціальної активності студентів, який охоплював соціально-педагогічною роботою практично весь контингент студентської молоді, задіяної в дослідно-експериментальній роботі. Гендерно-зорієнтований зміст запропонованої нами педагогічної системи соціально-педагогічної роботи, що характеризує її інноваційну суть і соціокультурну значущість, розкривається в наступних принципах реалізації технології, які визначають спрямованість щодо формування гендерної культури студентів.

- вільний вибір виду аудиторної та позааудиторної активності;
- організація формуючих дій вправ на заняттях;
- оптимальність вправ;
- цілісність і інтегративність змісту (динамічне поєднання теорії, методики і практики) ;
- спадкоємність регламентованих і самостійних форм занять;
- діагностика стереотипів гендерної культури;
- відмова від традиційного статоворольового підходу у відносинах із студентами;
- вибір інноваційних видів навчальної активності як новий критерій ефективності педагогічного процесу;
- успіх як стимул формування мотивів пізнавальної і соціальної активності студентів.

Наступний принцип – принцип «гендерно-зорієнтованої ситуації». Це передбачає вивчення таких основних моментів: сутнісної основи гендерно-зорієнтованої виховної ситуації, ознак її прояву в педагогічному процесі вищої школи, етапів і особливостей їх проектування, опис видів ситуацій, використовуваних у навчальній та позанавчальній роботі, визначення їх можливостей у підготовці до шлюбу, сім'ї та відповідального батьківства.

Відсутність насильства в ситуації визначає, що, діяльність зосереджена на цінностях гендерної культури, на акумуляції гуманізму й демократії в подоланні нерівності між чоловіками і жінками, в забезпеченні між ними партнерства, толерантності, вільного вибору, взаємної пошани, особового

взаєморозуміння, взаємопідтримки, у створенні умов для самовиявлення сутнісних людських сил.

У ході вивчення принципів конструювання гендерно-зорієнтованої ситуації особливого значення набуває навик соціальної взаємодії, який є складовою соціального інтелекту. Як показує практика, сучасні жінки й чоловіки не завжди готові і здатні «прийняти» інших людей. Однією з причин цього є нерозвиненість здібності до саморозкриття, тобто до обміну особистими відчуттями з іншими. Особливо уникають саморозкриття чоловіки, оскільки це вважається ознакою слабкості й може привести до втрати пошани з боку інших. Будь-які взаємостосунки (дружба, батьківство, наставництво, повчальне партнерство та ін.) вимагають емоційних ресурсів, бо без них відносини з іншими людьми будуть збіднілими. Це визначає потребу розвитку в хлопців здібності до саморозкриття, відкривати свої відчуття іншому, не боячись при цьому бути висміяними, знехтуваними, зрадженими. Подолання бар'єрів, пов'язаних з чоловічою роллю, що підкреслює автономію, досягнення, змагання, контроль емоцій – через прояв реакцій, що демонструють захопленість і зацікавленість, визнання і розуміння відчуттів іншого; бажання й уміння ставити питання, які спонукають до ще більш глибокого розкриття співбесідника. Відносини студентів і студенток у студентській групі, з викладачами, іншими людьми, друзями, членами сімей можуть розглядатися як ресурс власного пошуку вирішення завдань, пов'язаних з гендерним розвитком. Для вікової групи, в яку входить студентська молодь, актуальними завданнями є пошук відчуття ідентичності та індивідуальності, прагнення до інтимної психологічної близькості, бажання викликати довіру, знімати напруження у взаємовідносинах, в обговоренні гендерних проблем; викликати почуття співпереживання й причетності в ситуаціях спільної діяльності. Тому найбільш ефективною формою педагогічної підтримки процесу забезпечення гендерної рівності є проектування «ситуацій успіху», алгоритм створення яких передбачає: 1) фіксацію педагогом етапів гендерного розвитку студентів та студенток; 2) вибір зручного моменту для заохочувальної бесіди зі студентом,

залучення до неї людей, які входять у його референтну групу; 3) проведення урочистих зборів, бесіди у формі заохочувального діалогу; 4) максимальну персоніфікацію групових успіхів, прагнення відзначити кожного учасника й кожну учасницю; 5) орієнтація на розвиток базових сфер особистості – емоційної й моральної.

Саме гендерно-зорієнтована виховна ситуація сприяє тому, що гендерні знання стають для студентів не просто об'єктивними знаннями, а знаннями, в яких вони відшукують суб'єктивний сенс, ці знання стають для них змістом, який засвоюється в результаті сукупної навчальної дії щодо розуміння гендерної рівності. Цим зумовлена важливість дослідження образу гендерної рівності.

Важко не погодитися з твердженням, що забезпечення гендерної культури студентської молоді припускає приведення різних складових і підсистем педагогічного процесу у відповідність з відомими теоріями гендеру як соціального конструкта, теорії прав людини, критичних теорій соціалізації, теорії андрогінії С. Бем, системного й розвиваючого підходу до теорії сім'ї. В той же час положення гендерної теорії – це різноманітна за змістом, ступенем опрацювання та іншими показниками система знань. Звідси випливає необхідність об'єднуючого початку, який нами розглядається як концептуальні й емпіричні положення, що відносяться до проблеми забезпечення гендерної культури студентської молоді.

У дослідженні гендерно-зорієнтована виховна ситуація сприймається як спеціально організовані педагогічні умови для виявлення чи формування у процесі соціалізації студентів пошуку смислів гендерної рівності, співвіднесення його з перспективами свого майбутнього життя, аналіз умов і факторів гендерної соціалізації, залучення критеріїв гендерної поведінки, вибір творчого рішення гендерних проблем, побудова при цьому взаємин з людьми як своєї, так і протилежної статі на принципах взаємоповаги й відповідальності. Розкриття та врахування загальних закономірностей гендерно-зорієнтованої виховної ситуації поглиблює й розширює уявлення про стан соціалізованості

гендерної рівності та ставлення студентів до гендерних проблем, а також може надалі допомогти студентам, котрі навчаються в системі вищої освіти, правильно оцінити таку гендеровану взаємодію, як дружба та любов.

В умовах гендерно-зорієнтованої виховної ситуації провідними формами взаємодії є діалогові. Зміст діалогової взаємодії значно глибше від монологічної та індивідуальної. Завдяки діалогу кожний суб'єкт (як індивідуальний, так і колективний) має можливість задіяти свій досвід, створюючи загальний фонд інформації, що збільшує можливість творчого вирішення завдань. Актуалізація творчого потенціалу партнерів, яка сприяє генерації великої кількості варіантів вирішення проблем та пошуку найефективнішого серед них, є необхідною умовою й результатом успішного діалогу. Діалог має місце на всіх рівнях організації особистості та суспільства, він має гендерні особливості на кожному рівні. Якщо йдеться про взаємодію окремих підструктур особистості, мається на увазі «внутрішній діалог», результатом якого є особистісна інтеграція, внутрішня гармонія та вирішення внутрішнього конфлікту, що залежить від таких гендерних відносин як самоставлення та гендерна ідентичність. Взаємодія окремих особистостей (наприклад, між представниками різної статі) є міжособистісним діалогом, який є фундаментом стосунків «особа-особа», взаємодія «група чоловіків – група жінок» є міжгруповим діалогом мезорівня, взаємодія «група чоловіків і жінок – суспільство» є фундаментом суспільного діалогу на макрорівні.

Однак, незважаючи на зміну суб'єктів у різних видах діалогу, сутність цього феномена та основні закономірності його функціонування залишаються незмінними. При цьому необхідною умовою будь-якого діалогу є добровільність і рівноправ'я, відповідальність, активність, взаєморозуміння, взаємоповага, взаємовигідність, творчість.

У кожному з названих принципів акумулюються певні вимоги, на які потрібно зважати, організовуючи виховний процес. Розглянемо реалізацію цих принципів в конструюванні змісту і технології спецкурсу.

Зміст і технологія викладання спецкурсу «Гендерна культура» під час

організаційних годин були спрямовані на ознайомлення студентів із новими доробками вітчизняних і закордонних вчених з гендерної освіти й виховання в сучасній школі, сутністю гендерних термінів (гендерне виховання, гендерна культура, гендерний підхід, гендерна педагогіка, гендерна освіта, гендерні стереотипи), з'ясування історичних витоків походження феномена «гендерна рівність» та його актуальності в умовах сьогодення; обговорення перспектив подальшого розвитку гендерного паритету в суспільстві. Основною формою формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей стало впровадження розробленого циклу з використанням елементів тренінгу.

У пропонованому циклі розкриваються і аналізуються такі напрями підготовки майбутніх фахівців:

- формування у майбутніх спеціалістів упевненості в соціальній і особистісній значущості розуміння неконфліктних способів розв'язання конфліктів в майбутній професійній діяльності;

- розширення уявлень і понять майбутніх фахівців про взаємовідносини статей з точки зору гендерного підходу в інших країнах, про актуальність загальнолюдських цінностей в майбутній професійній та іншій діяльності;

- формування у майбутніх спеціалістах вмінь та навичок позитивної, неагресивної комунікативної установки для подальшого застосування в роботі, сім'ї;

- послідовне збагачення лексичного запасу з гендерної тематики, що розширить знання студентів про взаємовідносини чоловіків та жінок;

- вироблення у студентів умінь та навичок розрізняти прояви насильства щодо жінок, сексизм, агресію у мові.

Це дозволило за допомогою проблемних запитань заохочувати студентів до спільного міркування, дискусії та самостійних висновків. Засвоєнню знань студентів сприяли ще й додаткові навчальні матеріали із Інтернету щодо гендерних досліджень. Відтак, надаючи студентам значний теоретичний базис методологічних, психолого-педагогічних, нормативно-правових знань з гендерної культури, ми насамперед прагнули осмислення й використання

набутих знань з гендеру у подальшій діяльності та формування когнітивного компонента гендерних компетентностей майбутніх фахівців до основ гендерної соціалізації.

На заняттях особлива увага приділялася питанням специфіки підготовки фахівців до майбутньої професійної діяльності та інших сфер суспільства. На практиці проблема врегулювання взаємодії обох статей є пріоритетним полем діяльності. Це дозволяє утягувати студентів у предметно-перетворюючу діяльність, тим самим «приміряти» знання й поняття до реальних речей і процесів, що породжує нові проблеми і викликає необхідність і потребу їхнього вирішення. Таким чином, мислення студентів виявляється не тільки в словесних формулюваннях, але й у практичних діях. Так, наприклад, на практичних заняттях з теми «Гендерні стереотипи в суспільстві» завдання спрямовані на формування вмінь навчатися бачити різноманітність, цінувати і знаходити її різноманітне застосування, виробляти навички неполярного мислення, вміти визначати себе як особистість, ототожнюючи з існуючими групами і відрізняючи від них, виробляти комплексні відчуття причетності та індивідуальності, аналізувати фактори, які перешкоджають і сприяють проявам власної ідентичності, переконатися на власному досвіді в тому, що процес гендерної соціалізації починається дуже рано, вміти визначати фактори, які впливають на формування гендерної ідентичності взагалі та індивідуальної гендерної ідентичності зокрема, вміти аналізувати гендерні технології, вміти давати визначення концепції гендеру, визначати стереотипи як терміни і вміти наповнювати їх якістю, зрозуміти глибину укорінення гендерних стереотипів в наше буденне життя, вміти описувати можливі вигоди і ризики існування стереотипів. У темі «Гендерна чутливість» для розуміння гендерних відмінностей, а також вироблення чутливості гендерної нерівності виконуються наступні завдання: визначити, базуючись на особистому досвіді, реальний розподіл домашньої праці; познайомитися з різними типами сімей та/або інших утворень, коли люди живуть разом і ведуть спільне господарство, залежно від розподілу домашньої праці; проаналізувати обсяг домашньої праці та її

розподіл між членами сім'ї або іншої суспільної одиниці, в якій люди живуть разом (гуртожиток, спільне винаймання квартири, інше); спробувати оцінити в конкретних грошах вартість домашньої праці; подивитися на домашню працю як можливе джерело заробітку чи заощадження; дізнатися про «принцип дзеркала» щодо гендерного балансу і його практичне використання в житті; на власному досвіді «увійти у роль» іншої людини, відмінної, зокрема, за гендером, віком, тощо; проаналізувати ризики і переваги різного типу сімей та/або інших утворень, коли люди живуть разом і ведуть спільне господарство, залежно від розподілу домашньої праці; у темі «Гендерні ролі в сім'ї»: проаналізувати вплив ігор, іграшок, занять на процес соціалізації, зокрема, гендерної, та на формування гендерних стереотипів; визначити наявність ігор, іграшок, занять «для дівчат», «для хлопчиків» і нейтральних; виявити різні підходи до вибору іграшок для дітей та роль цього для ранньої соціалізації; проаналізувати причини гендерного розподілу іграшок; обговорити роль стереотипів в процесі ранньої соціалізації; у темі «Гендер у культурі і суспільному житті» – визначити роль ЗМІ в формуванні і закріпленні гендерних стереотипів; проаналізувати, які рекламні послання є патріархальними, нейтральними, гендерно чутливими; вміти формувати рекламні послання в гендерно нейтральній та/або гендерно чутливій формах; наповнити слово «дискримінація» живим реальним змістом із повсякденного життя; вчитися долати ситуації, пов'язані з дискримінацією; розглядати факти дискримінації, як комплексні і за походженням, і за проявами, і за наслідками; допомогти зрозуміти можливість і важливість конкретних дій щодо подолання дискримінації; вчитися шукати конкретні шляхи для подолання ситуацій, пов'язаних з дискримінацією; намагатися зрозуміти коріння дискримінації; зрозуміти мотивації людей, які дискримінують, і тих, кого дискримінують. Задля розробки виховних заходів гендерної спрямованості у ході здійснення гендерної соціалізації молоді студентам експериментальної групи було запропоновано комплекс матеріалів, серед яких провідне місце займали схеми методичної розробки круглого столу, гендерного тренінгу, рольових ігор,

жіночих та чоловічих Інтернет-ресурсів.

Отже, реалізація принципів сприяла формуванню діяльнісного компонента гендерної культури до основ гендерної соціалізації молоді та здобуття власного соціально-педагогічного досвіду в процесі проведення виховних заходів із використанням різних форм і методів гендерного виховання.

Реалізація принципів діалогічності, демократизації, культуровідповідності, послідовності і систематичності мали особливе значення для активізації форм і методів спецкурсу.

У ході роботи зі студентами особлива увага приділялася організації самостійної навчальної та науково-дослідницької роботи з гендерної тематики. Студентам пропонувалися такі завдання: виявити вплив патріархатного образу чоловіка і жінки на виховання молоді; виявити позитивні і негативні тенденції гендерних аспектів молоді у підготовці до шлюбу та сім'ї; дослідити образ гендеру в ЗМІ; визначити насильство як чинник негативації гендерної культури; визначити можливі труднощі інтеграції гендерного підходу в систему вищої освіти; визначити інтереси студентської молоді щодо участі в роботі громадської жіночої організації.

Суттєве значення в процесі формування понять спецкурсу засобами науково-пізнавальної діяльності має саморозуміння студента/студентки. Цінність його зумовлена складною природою гендерної соціалізації, регуляція якої не може бути здійснена на функціональному чи операційному рівні. Становлення саморозуміння студента містить уявлення про свої здібності, характерологічні властивості, індивідуальну модель власної гендерної ідентичності з глибинними механізмами становлення образу «Я» – як чоловіка/жінки.

Структура гендерної ідентичності змінюється з особистісним розвитком студента. Самоідентифікація розглядається нами як необхідний момент процесу самосвідомості, за допомогою якої студент/студентка пізнає зміст своєї життєдіяльності, реально будує або перебудовує образ самого себе, аналізує

свій ціннісний світ, реалізує діяльність самопізнання, самовизначення, тобто самоутверджувальну діяльність.

До специфічно внутрішніх особливостей формування складових особистісної самореалізації студента/студентки у навчанні належать психологічна спостережливність, педагогічно-об'єктивна, розподілена, стійка спрямованість уваги, оперативна пам'ять, розумова здатність, точність у формуванні знань, тенденція доводити, організованість, вміння володіти собою тощо.

Ми переконані, що інтенсивність становлення особистісної самореалізації студентів перебуває у прямій залежності від характеру самостійної науково-дослідної роботи.

Соціалізація особистості студента охоплює всі сфери його життя, зумовлюючи вибір моделей поведінки, у тому числі і гендерної. Тому при реалізації у процесі проведення формувального експерименту ми вважали за доцільне звернути більшу увагу студентів на феномен соціалізації особистості взагалі та власної гендерної соціалізації зокрема.

Формування гендерної культури студентів майбутніх фахівців проходить через декілька етапів, таких як:

- усвідомлення проблеми гендерного паритету і партнерства;
- засвоєння певних загальних і спеціальних гендерних знань;
- вироблення власного ставлення до проблеми гендеру;
- набуття вмінь реалізації доцільних форм гендерної поведінки, що

потребує досить тривалого навчання й виховання.

Дієвими формами і методами гендерної соціалізації студентів як майбутніх професіоналів є такі, котрі засновані на принципі саме їхньої активної участі. А тому студенти повинні не просто запам'ятати схеми, рецепти для різних педагогічних ситуацій, а вміти творчо використовувати досвід своїх попередників, передовий досвід своїх сучасників, й використовуючи цей досвід, закони психології та педагогіки, знаходити правильний розв'язок множини гендерних завдань соціалізації.

2.3. Результати дослідно-експериментальної роботи з формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей

Завданням наступного етапу роботи було перевірити ефективність педагогічної організації формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей.

Дослідно-експериментальна робота проводилась у кілька етапів: 1 етап (констатувальний) – включав планування дослідно-експериментальної роботи, формування експериментальної й контрольної груп, добір методик для проведення дослідження; 2 етап (формувальний) – передбачав розробку і впровадження засобів та прийомів формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей; 3 етап (контрольний) – передбачав аналіз та узагальнення результатів дослідно-експериментальної роботи; формулювання висновків

Для визначення рівня гендерної культури нами використовувалися контрольні роботи, тестування, бесіди, опитувальник Сандри Бем із вивчення маскуліності/фемінності, методика визначення комунікативної толерантності В. Бойка.

Зазначимо, що для одержання достовірних результатів формувального експерименту, насамперед, необхідно було зафіксувати вихідний стан студентів кожної з 2 груп, що брали в ньому участь, не тільки з основного експериментального фактора, але й з низки їх суб'єктивних характеристик як супровідних факторів. Останні, за даними сучасних психолого-педагогічних досліджень [24], здатні так чи інакше впливати на процес оволодіння студентами діяльністю з формування гендерної культури. У зв'язку з цим урахування суб'єктивних факторів необхідно було для того, щоб у процесі формуючого експерименту простежити за динамікою опанування студентами спеціальних знань, умінь і навичок, що зумовлюють їх потребу у створенні гендерної культури в їх конструюванні.

Тому на констатувальному етапі експерименту ми намагалися виконати

всі умови статистичного методу дослідження стосовно формування контингенту досліджуваних одної експериментальної (ЕГ) та однієї контрольної (КГ) груп, урівнявши їх за допомогою процедур першого діагностичного зрізу. Для участі в ньому були залучені студенти других курсів Запорізького авіаційного фахового коледжу імені І. В. Івченко: 1 група – 18 осіб (КГ), друга – 17 осіб (ЕГ). Загалом у експерименті взяли участь 35 студентів (у складі двох груп).

Для виявлення рівня обізнаності щодо поняття «гендерна культура» було використано контрольні роботи. Відповіді оцінювалися за обсягом і глибиною, вичерпністю та повнотою, розгорнутими судженнями та переконливістю доведень. Кількісна оцінка рівня оволодіння знаннями з гендерної рівності визначалася таким чином: 9-10 балів – сформована система теоретичних, методичних, прикладних знань, які студент готовий реалізувати у процесі соціалізації; 6-8 балів – володіє теоретичними, методичними, одними знаннями, проте припускає окремі неточності у визначенні понять; 3-5 балів – знання безсистемні, сформовані окремі поняття, є труднощі у визначенні та практичному застосуванні понять; 0-2 бали – знання сформовані на рівні уявлень або повністю відсутні, відсутність відповіді або хибні відповіді. Середній кількісний показник визначався за формулою середнього арифметичного всіх видів знань. До високого рівня знань з гендерної культури віднесено студентів з показниками 9-10 балів; до достатнього – 6-8 балів; до середнього – 3-5 балів; до низького – 0-2 бали. Отримані результати представлено у табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Рівень знань студентів технічних спеціальностей контрольної та експериментальної груп (констатувальний етап)

Групи респондентів	Рівень знань студентів			
	високий	достатній	середній	низький
Контрольна	11,1%	16,7%	50,0%	22,2%
Експериментальна	5,9%	17,6%	52,9%	23,5%

Дані таблиці 2.1 свідчать про низький рівень наявних знань студентів контрольної та експериментальної груп. Лише (27,8%) студенти контрольної групи та (36,6%) – експериментальної виявили високий та достатній рівень знань з проблем гендерної культури. На жаль, у 22,2% студентів контрольної групи та у 23,5% студентів експериментальної знання сформовані на рівні уявлень або повністю відсутні.

Визначення рівня сформованості умінь здійснювати гендерний аналіз соціокультурних явищ і процесів, формулювати й аргументовано обґрунтовувати власну думку під час обговорення гендерної проблематики, відмовитися від застарілих гендерних стереотипів та установок під час розв'язання професійних проблем, відбирати і творчо опрацьовувати необхідну гендерну інформацію; застосовувати знання гендерної етики відбувалося завдяки розробленим контрольним питанням, вирішенню педагогічних ситуацій, що відображали специфіку гендерних проблем.

Рівень сформованості умінь досліджуваних студентів технічних спеціальностей оцінювався у кількісних показниках: 9-10 балів – опанування уміннями на основі глибоких знань, правильність, усвідомленість повного складу дій і операцій, готовність до реалізації зазначених умінь у майбутній роботі; 6-8 балів – володіння вміннями на основі наявних знань, не в повному обсязі демонстрація всіх складових дій та завдань, правильне застосування технології гендерного тренінгу у розв'язанні конкретних завдань виховання; 3-5 балів – уміння сформовані на репродуктивному рівні, наявні труднощі у застосуванні умінь і технології гендерного тренінгу, неповний обсяг дій та операцій, порушення алгоритму технологій щодо розв'язання завдань гендерної проблеми; 0-2 бали – уміння несформовані або майже несформовані, не володіє технологією гендерного тренінгу. До високого рівня володіння вміннями здійснення гендерного аналізу засобів масової інформації віднесено студентів з показниками 9-10 балів; до достатнього – 6-8 балів; до середнього – 3-5 балів; до низького – 0-2 бали. Отримані результати у контрольній та експериментальній групах представлено у таблиці 2.2.

Рівень сформованості умінь студентів технічних спеціальностей контрольної та експериментальної груп (констатувальний етап)

Групи респондентів	Рівень умінь студентів			
	високий	достатній	середній	низький
Контрольна	5,6%	16,7%	50,0%	27,7%
Експериментальна	5,9%	11,7%	52,9%	29,4%

Щодо виявленого рівня сформованості в студентів умінь здійснення гендерного аналізу, то він виявився більш низьким порівняно із знаннями студентів. Так, лише 5,6% та 5,9% студентів досліджуваних груп виявили високий рівень сформованості практичних умінь здійснення гендерного аналізу. Серед студентів, що виявили високий та достатній рівні сформованості досліджуваних умінь є учасники гендерних заходів. Більше половини респондентів обох груп виявили середній та низький рівень сформованості умінь здійснення гендерного аналізу.

Опитувальник Сандри Бем із вивчення маскулінності/фемінності містить 60 тверджень (якостей), на кожне з яких респондент відповідає «так» або «ні», оцінюючи в такий спосіб наявність або відсутність у себе названих якостей. Респонденти оцінювали себе за п'ятьма гендерними типами: яскраво виражені маскулінність і фемінінність, помірні маскулінність і фемінінність і андрогинність. Фемінні, маскулінні і нейтральні якості були представлені в опитувальнику у вигляді простого списку, в якому респонденти зазначали тільки ті, які, на їхню думку, притаманні їм. Результати дослідження показали, що у 11,7% студентів експериментальної групи і у 11,1% студентів контрольної групи якості жіночності/мужності майже не виражені слабо, у ЕГ 35,3% і КГ 44,4% якості недостатньо виражені, у ЕГ 29,4% і КГ 27,7% – помірно і лише у ЕГ 23,5% і КГ 16,7% – більш чітко.

Рівень розвитку толерантності як професійно-гендерної якості студентів технічних спеціальностей визначався за допомогою тесту комунікативної

толерантності В.Бойка, де пропонується оцінити кожному респонденту самого себе в дев'яти ситуаціях взаємодії з іншими людьми. Результати методики представлено в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Рівень розвитку толерантності у студентів технічних спеціальностей контрольної та експериментальної груп (констатувальний етап)

Групи респондентів	Рівень умінь студентів			
	високий	достатній	середній	низький
Контрольна	5,6%	22,2%	55,5%	16,7%
Експериментальна	11,7%	17,6%	47,1%	23,5%

За результатами контрольних робіт, бесід, тестування та опитування нами встановлено загальний рівень гендерної культури студентів технічних спеціальностей експериментальної та контрольної груп (рис. 2.1.).

Рис. 2.1. Рівні гендерної культури студентів технічних спеціальностей контрольної та експериментальної груп (констатувальний етап)

На підставі аналізу даних, отриманих у результаті проведення діагностики сформованості рівня гендерної культури в експериментальній і

контрольній групах, встановлено, що сформовані групи студентів технічних спеціальностей мають приблизно однаковий рівень

Отже, результати констатувального експерименту мають важливе мотиваційне значення для подальшого дослідження. Констатація початкового рівня сформованості гендерної культури показала низький рівень сформованості умінь здійснення гендерного аналізу, відсутність системних, глибоких знань про зміст гендерної культури, недостатню обізнаність з якостями особистості, необхідними для успішної соціалізації особистості, незалежно від статі.

Наступним етапом було проведення формувального експерименту у експериментальній групі під час проведення виховних годин.

На контрольному етапі було повторно проведено виявлення в студентів рівня теоретичних, методичних та практичних знань, сформованості умінь гендерної культури, вираженості якостей жіночності/мужності та рівня толерантності.

За результатами виконання студентами контрольних робіт було отримано дані, представлені у табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Рівень знань студентів технічних спеціальностей контрольної та експериментальної груп (контрольний етап)

Групи респондентів	Рівень знань студентів			
	високий	достатній	середній	низький
Контрольна	11,1%	22,2%	50,0%	16,7%
Експериментальна	23,5%	35,3%	41,2%	-

Аналізуючи якість отриманих студентами знань, відмітимо виявлені суттєві розбіжності в експериментальній та контрольній групах. Так, найбільш високий рівень знань, їх системний характер продемонстрували 23,5% студентів ЕГ. З'ясовано, що студенти вільно оперують знаннями, що передбачені вивченням спецкурсу. Для них характерне суттєве збагачення

понятійного апарату, що включає поняття «гендер», «стать», «гендерна культура», «гендерні стереотипи», «гендерна роль», «маскулінність», «фемінність», «андрогінія», «гендерна ідентичність», «гендерне виховання», «толерантність», «партнерство», глибоке усвідомлення функцій стереотипів, 40,0% студентів продемонстрували високий рівень теоретичних, методичних, прикладних знань, проте припускали окремі неточності у визначенні понять. Значно зменшилась кількість студентів експериментальної групи знання яких сформовані на рівні уявлень, маються хибні відповіді. Наприкінці експерименту не виявлено студентів з низьким рівнем сформованості знань. Щодо контрольної групи, то відзначимо, що дані майже не змінилися.

Необхідно зазначити, що в експериментальній групі відбулася стрибкоподібна зміна показників сформованості у студентів умінь аналізувати та оцінювати складні життєві ситуації гендерної проблематики, в яких опинилися жінки – жертви насильства, причини низької політичної активності жінок; застосовувати знання гендерних особливостей професійної етики. Отримані дані наведено у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5

Рівень сформованості умінь студентів технічних спеціальностей контрольної та експериментальної груп (контрольний етап)

Групи респондентів	Рівень умінь студентів			
	високий	достатній	середній	низький
Контрольна	5,6%	16,7%	55,6%	22,2%
Експериментальна	17,6%	29,4%	41,3%	11,7%

Найбільші позитивні зрушення відбулися в експериментальній групі, де відбулися значні зміни – зменшилась кількість студентів, що мають низький рівень сформованості досліджуваних умінь (від 29,4% до 11,7%), тобто студенти або сформували, або удосконалили свої уміння здійснювати гендерний аналіз.

У контрольній групі змін майже не відбулося, що можна пояснити

відсутністю системного характеру формування даних умінь.

Зазначимо, що також позитивні зміни у ЕГ відбулися за методиками Сандри Бем із вивчення маскулінності/фемінності та тесту комунікативної толерантності В.Бойка. У контрольній групі зміни майже не відбулися.

Аналізуючи отримані дані на контрольному етапі, необхідно відмітити значну різницю в результатах контрольної та експериментальної груп.

Порівняльний аналіз рівня гендерної культури на констатувальному та формувальному етапах у студентів контрольної та експериментальної груп свідчить, що після проведення формувального експерименту в експериментальній групі відбулися суттєві позитивні зрушення досліджуваного феномену (рис. 2.2.). У контрольній групі суттєвих змін не відбулося.

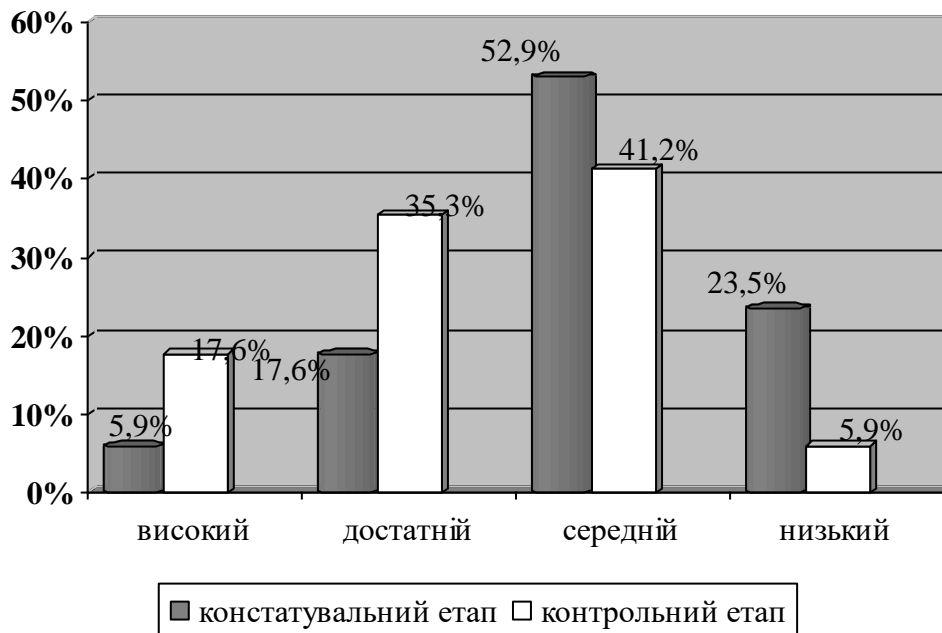

Рис. 2.2. Рівні гендерної культури студентів експериментальної групи (констатувальний та констатувальний етапи)

З рисунка 2.2. видно, що у студентів ЕГ високий рівень гендерної культури підвищився на 11,7%, також спостерігаємо збільшення достатнього рівня на 17,6%. Відповідно кількість студентів з середнім та низьким рівнями гендерної культури зменшилася.

Отже, проведена експериментальна робота довела, що процес

формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей буде ефективним, якщо будуть реалізовані наступні педагогічні умови: опора на уявлення, що склалися у свідомості студентів, щодо стереотипів маскулінності/фемінності української гендерної культури; створення інтерактивного навчально-виховного середовища, спрямованого на формування егалітарної ідеології відносин статей; забезпечення орієнтації процесу навчання на формування компонентів гендерної культури як професійно значущих якостей студентів технічних спеціальностей.

ВИСНОВКИ

Дослідження було спрямоване на формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей; визначено педагогічні умови, розроблено й експериментально апробовано технологію формування гендерної культури студентів у процесі їх професійної підготовки.

З-поміж стратегічних напрямів модернізації національної системи освіти, окреслених у Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту» та «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті», одним із актуальних постає завдання щодо інтеграції вищої освіти в європейський та світовий освітній і соціокультурний простір.

Отже, формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей на сучасному етапі є вкрай необхідним, оскільки гендерна збалансованість в українському суспільстві є одним із індикаторів його визнання як розвиненої держави, що стоїть перед європейським вибором, в умовах побудови правової держави і громадянського суспільства.

Це зумовлює гостру необхідність в інноватизації змісту і технологій професійної підготовки майбутніх фахівців технічних спеціальностей, особливо в аспекті формування в них уявлень щодо гендерної культури та нових гендерних стереотипів. Як наслідок, у сучасній ситуації соціокультурного розвитку студентів гендерні компетентності починають набувати властивості одного з основних чинників формування гендерної культури.

Державне вирішення питань ефективної професійної підготовки конкурентноздатних спеціалістів, зокрема нового покоління майбутніх фахівців технічних спеціальностей, викликає необхідність спеціального вивчення можливостей її модернізації на рівні міжнародного та вітчизняного досвіду. Це значно актуалізує аспект цілеспрямованого формування гендерної культури майбутніх фахівців технічних спеціальностей, що сприяє формуванню сучасних гендерних стереотипів, гармонізації відносин статей, створенню гармонійного

сімейного життя.

Підкреслимо, що всебічний аналіз завдань щодо формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей багато в чому визначав цілі, зміст і форми організації. Зазначимо, що в розумінні змісту, форм, методів формування гендерної культури студентів до теперішнього часу не склалося обґрунтованої теоретичної концепції. В силу цього вона трактується по-різному. В межах запропонованого дослідження під гендерною культурою розуміється сукупність статево-рольових цінностей, що існують в суспільстві та в масовій свідомості і мають характер стереотипів, впливають на пояснювальні механізми свідомості, поведінки і вибір іншої людини.

З урахуванням вищевикладеного на констатувальному етапі досліджувалися когнітивний, діяльнісний та особистісний компоненти гендерної культури. Результати проведеного експерименту переконливо засвідчили, що процес формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей буде більш ефективним, якщо будуть реалізовані наступні педагогічні умови: опора на уявлення, що склалися у свідомості студентів, щодо стереотипів маскулінності/фемінності української гендерної культури; створення інтерактивного навчально-виховного середовища, спрямованого на формування егалітарної ідеології відносин статей; забезпечення орієнтації процесу навчання на формування компонентів гендерної культури як професійно значущих якостей студентів технічних спеціальностей.

Проведене дослідження дає можливість на якісно новому рівні вирішувати конкретні завдання, пов'язані з організацією педагогічних умов формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей. Водночас його результати не вичерпують усієї повноти їх висвітлення і не претендують на всебічне розкриття цієї теми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева Г. В. Маскулінність/фемінність як чинник особистісної самоідентифікації у юнацькому віці. *Український соціум*. 2005. № 2. С. 9-19.
2. Аніщук Н. В. Специфіка розв'язання проблеми гендерного насильства у сім'ї за законодавством України та зарубіжних країн : компаративістський аналіз. *Форму права*. 2008. № 3. С. 14-17.
3. Васильєва В. Шлях до гендерного паритету у суспільстві. Запоріжжя : [б.в.], 2003. 55 с.
4. Васильченко О. І. Уявлення молодих українців про українців. *Соціальна психологія*. 2003. № 1. С. 123-134.
5. Васильченко О. І. Соціально-педагогічні умови формування гендерної культури студентів університету : дис. канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2015. 216 с.
6. Вихор С. Т. Гендерне виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Тернопіль, 2005. 268 с.
7. Воронка М. І. Розвиток гендерної культури студентства у фокусі історико-педагогічного дослідження : монографія. Мелітополь : ТОВ «ВБ Мелітопольської міської друкарні», 2019. 410 с.
8. Галустьян Ю. М., Новицька В. П. Деякі аспекти гендерної ідентифікації та соціалізації особистості. *Український соціум*. 2004. № 1 (3). С. 7-13.
9. Гендерна рівність і розвиток: погляд у контексті європейської стратегії України / ред. А. Чернова. Київ : Заповіт, 2016. 244 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2016_Gender_rivn.pdf.
10. Говорун Т. В. Соціалізація статі як фактор розвитку Я концепції : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01. Київ, 2002. 375 с.
11. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерна психологія : навч. посіб. Київ : Академія, 2004. 308 с.
12. Голованова Т. П. Теорія і практика формування гендерної рівності

- студентської молоді : монографія. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2007. 338 с.
13. Дороніна Т. Гендерна чутливість і гендерна культура. *Директор школи України*. 2008. Вип. 7. С. 68-70.
  14. Дороніна Т. О. Гендерна чутливість. *Енциклопедія прав людини : соціально-педагогічний аспект* : колективна монографія / за заг. ред. Н. А. Сейко. Житомир : Волинь, 2014. С.142-145.
  15. Жіночі права. Крок за кроком / упор. М. Шулер, Д. Томас. Київ : Наук. думка, 1999. 185 с.
  16. Запобігання та протидія проявам насильства : діяльність закладів освіти : навч.-метод. посіб. / В.Л. Андрєєнкова та ін. Київ : ФОП Нічога С.О., 2020. 196 с.
  17. Ільїна О. О. Формування готовності майбутніх учителів початкових класів до виховання культури гендерних відносин у молодших школярів : дис. канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2021. 291 с.
  18. Калько І. В. Формування гендерної культури школярів у системі роботи сучасного закладу освіти. Харків : Друкарня Мадрид, 2017. 136 с.
  19. Капська А. Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з дітьми та молоддю : навч.-метод. посіб. Київ : УДЦССМ, 2001. 220 с.
  20. Катан О. І. Концептуальні і політико-практичні засади вирішення гендерної проблеми в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2005. 19 с.
  21. Кікінежді О. М. Гендерна ідентичність в онтогенезі особистості : монографія. Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2011. 400 с.
  22. Коломієць Н. Інтерактивні технології в особистісно зорієнтованій освіті. Відкритий урок. 2008. URL: <https://osvita.ua/school/method/technol/982/>.
  23. Котова-Олійник С. В. Гендерні відносини як об'єкт соціальнофілософського дослідження. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2012. № 51. С. 132-141 URL: https://old-zdia.znu.edu.ua/gazeta/visnyk_51_132.pdf.
  24. Кравець В. П. Гендерна педагогіка : навч. посіб. Тернопіль : Джура, 2003.

416 с.

25. Малес Л. В. Біологічні, психологічні та соціокультурні чинники гендеру. Основи теорії гендеру : навч. посіб. Київ : К.І.С., 2004. 536 с.
26. Мельник Т., Кобелянська Л. 50/50: Сучасне гендерне мислення. Словник. Київ : К.І.С., 2005. 280 с.
27. Міщик Л. І. Теоретичні основи інтеграції гендерного підходу у професійної підготовці студентів. Запоріжжя: «Просвіта», 2008. 144 с.
28. Молчанова А. О. Толерантність як ціннісна основа професійної діяльності педагога : посібник. Київ : Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2013. 188 с.
29. Москаленко В. Нормативно-регулятивна сутність гендерної культури суспільства. *Гендерна освіта – ресурс розвитку паритетної демократії* : матеріали Міжн. наук.-практ. конф. URL: https://gender.org.ua/images/lib/tezy_ternopil_2011.pdf.
30. Мудрик А. Б. Гендерна компетентність особистості : теорія, діагностика, розвиток : посібник. Луцьк : Вежа-Друк, 2014. 204 с.
31. Мунтян І. С. Гендерний підхід у професійній підготовці студентів вищих педагогічних закладів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Одеса, 2004. 19 с.
32. Наші людські права : посібник з жіночих прав / Дж. Мертус, М. Дат, Н. Флауерс. Ужгород : Карпати, 1996. 204 с.
33. Нежинська О. О. Вплив гендерних стереотипів батьків на особистісний розвиток підлітка. *Актуальні проблеми психології*. 2014. № 40. С. 143-147. URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v1/i40/33.pdf>.
34. Основи теорії гендеру : юридичні, політологічні, філософські, педагогічні, лінгвістичні та культурологічні засади : монографія / ред. Л. Р. Наливайко, І. О. Грицай. Київ : «Хай-Тек Прес», 2018. 348 с.
35. Основи теорії гендеру : навч. посіб. / В. П. Агеєва та ін. Київ : Вид-во «К.І.С.», 2004. 536 с.
36. Праченко О. К. Розвиток гендерної толерантності при вирішенні

- міжособистісних конфліктів у юнацькому віці : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2021. 238 с.
37. Про затвердження Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2006 р № 1834. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1834-2006-п#Text>.
38. Про затвердження Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 26.09.2013 р № 717. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/717-2013-п#Text>.
39. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15.11.2001 р. № 2789-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14#Text>.
40. Про рекомендації парламентських слухань «Сучасний стан та актуальні завдання у сфері попередження гендерного насильства : Постанова Верховної Ради України від 22.03.2007 р. № 817-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/817-V#Text>.
41. Протидія торгівлі людьми в Україні: навч.-метод. посіб. / авт.-упоряд. : Е. Мручковська, Н. Пахом'юк, О. Кочерга. Київ : ВАІТЕ, 2017. 88 с.
42. Реалізація гендерної політики в управлінні освітою : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. Н. Г. Протасової. Запоріжжя : Друкарський світ, 2011. 176 с.
43. Смоляр Л. О. Прогрес та перспективи жіночих і гендерних досліджень в Україні. *Проблеми освіти*. 2003. Вип. 36. С. 9-41.
44. Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності : теорія та практика : монографія. Луганськ : Альма-матер, 2006. 320 с.
45. Циба В. Т. Соціологія особистості : системний підхід (соціально-психологічний аналіз) : навч. посіб. Київ : МАУП, 2000. 152 с.
46. Цокур О., Іванова І. Гендерна педагогіка – нова освітня технологія. *Підручник для Директора*. 2007. № 10. С. 24-47.
47. Цюняк О. Деякі аспекти формування професійної готовності майбутніх

- магістрів початкової освіти до інноваційної діяльності в закладах вищої освіти. *Гірська школа українських Карпат*. 2018. № 18. С. 137-143.
48. Чухим Н., Скорик М. Гендерна освіта в Україні. URL: <http://www.gendercentre.org.ua/htdocs/article%2005.htm>.
49. Шлєіна Л. І. Виховання гендерної культури студентів в позааудиторній діяльності аграрних закладів вищої освіти : метод. реком. для кураторів академічних груп. Мелітополь : ФОП Однорог Т. В., 2020. 73 с.
50. Щотка О. П. Гендерна психологія : навч. посіб. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2019. 358 с.
51. University of Chicago. The Center for Gender Studies. URL: <http://genderstudies.uchicago.edu/>.
52. University of Essex. Gender Equality Scheme. 2008. URL: <http://www.essex.ac.uk/eo/codespolicies/GES08EADC07.doc>.
53. University of Leeds. Gender Equality Scheme. 2008. URL: <http://www.equality.leeds.ac.uk/ed/policy/gender-equality-scheme>.
54. University of Oslo. Center for Gender Research. URL: <http://www.sfk.uio.no/English/frontpage.html>.
55. University of Oxford Diversity & Equal Opportunities, Gender Equality Scheme, 2007-2010, University of Oxford. URL: <http://www.admin.ox.ac.uk/eop/gender/ges.shtml>.
56. University of Sussex. Gender Equality Scheme. URL: <http://www.sussex.ac.uk/equalities/1-3-7.html>.
57. University of Toledo: Women's and Gender Studies at UT. URL: <http://www.utoledo.edu/as/wgst/>.

Додаток А

Цикл занять з елементами гендерного тренінгу

Розроблений цикл занять, спрямований на формування гендерної культури студентів технічних спеціальностей університету, проводиться під час виховних годин або занять з метою вивчення загального стану забезпечення рівних можливостей чоловіків і жінок в різних сферах суспільства, отримання навичок пошуку й аналізу відповідних фактів.

У пропонованому циклі занять навчальна-виховна діяльність відбувається з використанням гендерного підходу за такими напрямками:

- розкриття та аналіз знань, уявлень студентів щодо соціальних норм, стереотипів щодо поведінки та ролей чоловіків та жінок в сім'ї, суспільстві, на роботі;

- формування у студентів упевненості в соціальній і особистісній значущості розуміння важливості самореалізації і розвитку особистості незважаючи на стать;

- формування толерантності – готовність до змін, до діалогу і компромісу;

- формування у студентів умінь та навичок позитивної, неагресивної комунікативної установки, партнерських відносин з представниками іншої статі;

- розширення уявлень і понять майбутніх фахівців про взаємовідносини статей з точки зору гендерного підходу в інших країнах, про актуальність загальнолюдських цінностей в майбутній професійній діяльності;

- вироблення у студентів умінь та навичок розрізняти прояви насильства щодо жінок, сексизм, агресію.

Експериментальний цикл занять з елементами гендерного тренінгу знайомить студентів з кількома блоками проблем, які охоплюють права людини, внутрішньо сімейні відносини, гендерні стереотипи в освіті, культурі, на роботі.

Основними методичними засобами, які ми використовуємо в експериментальному циклі є дискусії, проблемні ситуації, рольові ігри, написання есе.

Звертаючись до цього методичного засобу, ми виходили з того факту, що майбутня професійна діяльність студентів складається із значної кількості типових моментів-ситуацій. Ми спиралися на дані сучасної психології про наявність у свідомості людей своєрідних «типів сценаріїв» найрізноманітніших сімейних ситуацій. Для нас проблемні ситуації не лише спосіб конструювання «типових сценаріїв», необхідних для майбутньої професійної діяльності, майбутнього сімейного життя, але й можливість спрогнозувати подальший розвиток подій та знайти правильне вирішення на основі партнерських відносин, співпраці представників протилежної статі.

Теми занять.

Тема: «Середня жінка, дівчина і її обов'язки та права. Гендерні ролі чоловіка і жінки в сім'ї»

Мета: Визначити ситуації щодо існуючих обов'язків та прав жінок, дівчат в сім'ї, суспільстві. Порівняти обов'язки та права чоловіків, юнаків в сім'ї, суспільстві. Виявити існування стереотипів щодо ролі чоловіка та жінки.

На першому занятті відбувається знайомство викладача зі студентами. Майбутні фахівці розповідають розмовну тему «Про себе та свою сім'ю».

1. Студенти розробляють діаграму, про те скільки часу вони витрачають на різні види діяльності (навчання, музика, робота по дому, спорт та т.п.).

2. Під час розповідей викладач пропонує відповісти на такі питання як: «Чи маєте Ви обов'язки в сім'ї? Якщо маєте, то які?», «Які обов'язки мають Ваші батько та матір в сім'ї?», «Чи повинні чоловіки та жінки мати свої обов'язки в сім'ї, суспільстві? Якщо так, то чому?», «Чи можуть чоловіки виконувати жіночу роботу, та навпаки жінки чоловічу?».

3. Викладач обговорює зі студентами про можливість і необхідність рівноправних відносин чоловіка та жінки в сім'ї та суспільстві на сучасному етапі.

4. Написання есе «Моя майбутня сім'я».

Тема: «Гендерні стереотипи в освіті».

Мета: Визначити наявність гендерних стереотипів в освіті щодо навчання юнаків та дівчат. Усвідомлення студентами гендерних стереотипів як порушення права дівчини на отримання повноцінної освіти.

Наступне заняття включається в тему «Освіта. Наш університет. Студентське життя».

1. Викладач пропонує студентам прочитати текст соціокультурної тематики та пропонує групі дати своє бачення проблеми яка вказується в статі – упереджене ставлення до дівчат у школі, відповідаючи на запитання: «Чи згодні Ви з автором статі, який вказує на існування нерівного відношення вчителів до юнаків та дівчат у школі?», «Чи помічали Ви таке ставлення з боку викладачів в університеті?».

Викладач поясняє що таке гендерні стереотипи і як вони впливають на людей і тим самим призводять до дискримінації за ознакою статі.

2. Проводиться ділова гра де студенти виконують свої майбутні професійні обов'язки намагаючись розв'язати існування цієї проблеми. Використовуючи технологію мозкового штурму студенти обговорюють проблеми та пропонують щонайбільше варіантів її вирішення.

3. Студенти вирішують, як саме можна практично реалізувати запропоновані варіанти та звертають увагу на недоліки кожного з варіантів.

4. Викладач пропонує студентам написати есе про свій досвід навчання у школі з наступним обговоренням їх на наступному занятті.

Тема: «Насильство щодо жінок – головна перешкода досягнення гендерної рівності». Акція «16 днів проти гендерного насильства».

Мета: Отримати інформацію щодо існування різних видів насильства щодо жінок, гендерне насильство. Профілактика насильства. Сформулювати позитивне ставлення до себе. Сформулювати навички розпізнавання гендерного насильства.

1. Викладач пропонує студентам для обговорення текст соціокультурної

тематики у якому розглядається психологічне насильство щодо дівчат у одній із шкіл Великобританії. Студенти читають текст та відповідають на запитання: «Порівняйте ставлення викладачів до дівчат, юнаків в університеті. Чи є їх ставлення різним, чому?», «Чи вважаєте Ви, що дівчата страждають від психологічного насильства з боку вчителів?, поясніть, будь ласка».

2. Проводиться мозковий штурм, студенти пропонують щонайбільше варіантів вирішення ситуації.

Студенти вирішують, як саме можна практично реалізувати запропоновані варіанти та звертають увагу на недоліки кожного з варіантів.

3. Викладач поясняє на прикладах існування різних видів насильства щодо жінок та важливість правильного його розпізнання з метою формування гендерною чутливості, вирішення проблемних ситуацій неконфліктними шляхами, поваги до представників протилежної статі.

4. Викладач дає завдання кожному написати, а потім розповісти з наступним обговоренням якості характеру, які він поважає в себе, його наступні життєві та професійні плани, як він або вона збирається їх здійснювати.

Тема: «Оцінка механізмів впровадження документів в галузі прав людини. Дискримінація».

Мета: Оцінювати механізми впровадження документів в галузі прав людини з метою їх ефективнішого застосування у випадках реальних порушень. Виявлення протиріч між декларуванням прав жінки та їх дотриманням у реальному житті.

Наступне заняття проводиться під час вивчення тем «Конституція України», «Моя майбутня професія».

1. Викладач пропонує текст Конституції України для обговорення прав та обов'язків громадян, а також читання та обговорення текстів з проблеми гендерної нерівності в сфері професійної діяльності.

2. Мозковий штурм з обговорення дотримання прав людиною, жінкою, з використанням досвіду студентів з проблеми. Визначення поняття «скляна

стеля», «кам'яна підлога».

3. Узагальнення інформацію щодо дій закону про забезпечення рівності чоловіка і жінки в країні. Визначення протиріч між дотриманням закону про рівні можливості та фактичним станом питання.

4. Запропонувати студентам розробити механізми забезпечення прав людини.

5. Виділити спільне в пропозиціях, пропонованих студентами.

6. Написання есе «Кар'єрні можливості для жінок і чоловіків в Україні».

Перелік тем для самостійної роботи.

1. Гендерна нерівність як перешкода для досягнення самореалізації особистості (на прикладі біографії відомих науковців, діячів).

2. Гендерна культура як шлях до взаєморозуміння між чоловіком та жінкою в сім'ї.

3. Гендерна культура як умова ефективної співпраці між різними представниками статі в професійній діяльності.

4. «Законна» дискримінація (чоловічі, жіночі професії).

5. Сучасний світ для чоловіків, а не для хлопців. Гендерна чутливість як прояв не слабкості, а сили.

6. Роль батька в сучасній сім'ї, нові моделі поведінки.

7. Гендерні стереотипи в прислів'ях, анекдотах.

8. Конструювання гендерних стереотипів в засобах масової інформації.

9. Гендерні ролі в сім'ї.

10. Гендерні стереотипи в ЗМІ.